

Centropa arxivindən
seçilmiş mətnlər
və fotosəkillərlə

Gürcüstan və
Azərbaycandan olan
təhsil işçiləri üçün

**TRANS
HISTORY**
Layihə
hazırlanmışdı **centropa**

Qafqazda yəhudi həyatı və mədəniyyətinə dair

RESURSLAR TOPLUSU

Centropanın Qafqazda təhsil fəaliyyəti: Trans.Tarix Layihəsi	3
Centropa haqqında	4
Qafqazın yəhudi tarixi	5
Antisemitizm, Holokost və Şərqə evakuasiya	11
Centropa Hekayələri ilə tanış olun	12
Azərbaycandan hekayələr	13
Amalia Blank	13
Qalina Natareviç	14
Elena Qlaz	16
Faina Minkova	18
Sarra Nikiforenko	19
Gürcüstandan hekayələr	22
Bella Çanina	22
Rebeka Evgin	23
Rimma Leybert	26
Ferdinand Çernoviç	28
Larisa Şixman	30
Daniel Bertram	32
Meyer Tulçinski	36
Nəşr haqda	38

2020-ci ildən etibarən Centropa 20-ci əsrdə yəhudi tarixi və Gürcüstanda vətəndaş cəmiyyətinin təşviqi mövzusunda müəllimlər və vətəndaş cəmiyyəti iştirakçıları üçün Trans.Tarix fənnlərarası təhsil proqramı çərçivəsində işləyir. Bir il sonra Centropa Azərbaycan-da fəaliyyətə başlayıb.

Trans.Tarix layihəsinin məqsədi pedaqoqlara və vətəndaş cəmiyyəti subyektlərinə öz regionlarında yəhudi tarixi və irsi haqqında məlumat vermək və onu Gürcüstan və Azərbaycanda çoxmillətli irsin ayrılmaz hissəsi kimi möhkəmləndirməkdir. Yəhudi tarixi və mədəniyyəti, eləcə də antisemitizmin qarşısının alınması ilə bağlı təhsil proqramları hazırda Gürcüstan və Azərbaycanda adi məktəb kurikulumları çərçivəsində çox məhduddur, həm də dərindən kontekstdə minimaldır.

Bu o deməkdir ki, yəhudi tarixi gürcü və Azərbaycan milli tarixşünaslığının tərkib hissəsi kimi tədris olunmur. Burada Centropa Trans.Tarix layihəsi ilə boşluqlarını bağlamaq istəyir.

Biz Gürcüstandakı Yaradıcı İnkişaf Mərkəzi və Azərbaycandan Resurs HUB ilə əməkdaşlıq edərək şəxsi həyat hekayələri əsasında ödənişsiz və rəqəmsal olaraq təqdim olunan tədris materialları hazırlayırıq.

Gürcü, azərbaycanlı və alman iştirakçılar arasında bilik paylaşımı və beynəlxalq mübadilə yolu ilə biz ön mühakimələri azalda bilərik. Buna görə də Trans.Tarix Gürcüstan, Azərbaycan və Almaniya-dan olan təhsil işçiləri və vətəndaş cəmiyyəti iştirakçıları üçün keçmiş-

də və hazırda yəhudi həyatına dair balanslaşdırılmış xatırlama mədəniyyətinin qurulması və ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına əsaslanan innovativ tədris materialları əsasında iki transmilli təlim seminarı təşkil edir.

Seminarlarımıza Gürcüstandakı yəhudi icmalarının tarixi və mədəniyyəti haqqında müəhazirələr, Kutaisi və Bakıya yəhudi irsinə dair bələdçi turu, yəhudi və qeyri-yəhudi münasibətləri, Gürcüstan və Azərbaycandakı yəhudi icmalarının sosial inteqrasiyası mövzusunda panel müzakirələri daxildir. Həmçinin potensialın və məlumatlılığın artırılmasına dair seminarlar, xatırlamada mədəni iştirak sahəsində fəaliyyət üçün tövsiyələr, eləcə də Gürcüstan, Azərbaycan və Almaniya-dan olan iştirakçılar tərəfindən layihə təşkilində yaradılmış resurs paketinin təhsil kontekstində istifadəsi üzrə üçtərəfli qrup işi təşkil olunacaq.

Centropa-nın Qafqazdakı fəaliyyəti sənədli filmdən və layihə dövrü ərzində maarifləndirici kontekstdə yaradılmış materiallar toplusundan istifadə etməklə, Gürcüstan, Azərbaycan və Almaniya-dan olan iştirakçılarla üçtərəfli qrup işi, Gürcüstan və Azərbaycanın yəhudi yaşayış məntəqələrinə ekskursiya formasında həyata keçirilir. Proqram çərçivəsində Centropa və onların Gürcüstan və Azərbaycandan olan tərəfdaşları vasitəsilə Gürcüstan və Azərbaycanda tələbələr arasında “Mənim şəhərimin yəhudi tarixi” mövzusunda rəqəmsal layihələr (filmlər, qrafik hekayələr, sosial media layihələri) yaratmaq üçün gənclər arasında müsabiqə keçirir.

Centropa haqqında

Centropa Yəhudi Tarixi İnstitutu - Centropa Hamburq, Vyana, Budapeşt və Vaşinqtonda ofisləri olan tarixçilər, kinorejissorlar, jurnalistlər və pedaqoqlardan ibarət beynəlxalq komandadır.

Centropa 2000-ci ildə Vyana və Budapeştdə Mərkəzi və Şərqi Avropa, Balkanlar, Baltikyanı və keçmiş Sovet İttifaqında yəhudi yaddaşını qorumaq məqsədi ilə yaradılıb. Məqsədimiz hələ də Baltik və Egey arasında yaşayan mindən çox yaşlı yəhudi ilə müsahibə götürmək idi. 2000-2009-cu illər arasında biz onların hekayələrini qeyd etdiyimiz müddətdə 25.000-dən çox şəxsi ailə fotoşəkillərini və şəxsi sənədlərini rəqəmsallaşdırdıq. O vaxtdan bəri Centropa əldə etdiyimiz nəticələri mümkün qədər geniş auditoriyaya yaymaq üzərində işləyir.

2005-ci ildən başlayaraq biz arxivimiz əsasında tematik saytlar, multimedia filmləri, səyyar sərgilər, təhsil proqramları və illüstrasiyalı kitablar yaratmağa başladıq. Son illərdə biz sənədli filmlər, gəzinti turu proqramları və podkastlar istehsal edirik. 10 ildən artıqdır ki, Centropa müsahibə və foto arxivləri əsasında təhsil kontekstlərində və ondan kənarda (o cümlədən təhsil multimedia qısa filmləri, sərgilər, Audiogəzintilər, podkastlar) istifadə etmək üçün 20-ci əsr Avropa yəhudi tarixinə dair tədris materialları hazırlayır. Biz Mərkəzi və Şərqi Avropa və Qafqazın 18 ölkəsində müəllimlər üçün təlim seminarları və gənclər üçün layihə müsabiqələri keçirmişik. Bu prosesdə biz geniş təhsil işçiləri, vətəndaş cəmiyyəti iştirakçıları və tərəfdaş təşkilatlar şəbəkəsi qurmuşuq.

Missionerlərin duası ("Sukkot bayramı"), Şalom Koboşvilinin rəsm əsəri, 1938, "Quaş boya ilə kağız üzərində çəkilmiş rəsm"

Qafqazın yəhudi tarixi

Giriş

Gürcüstan və Azərbaycan Qafqazda tarixən müxtəlif yəhudi icmalarına ev sahibliyi edən xüsusi yəhudi tarixi olan iki ölkədir. Gürcüstan uzun əsrlər boyu gürcü yəhudilərinin xüsusi icmasının evi olsa da, Azərbaycanın ən çoxsaylı yəhudi icmasını (Şərqi Qafqazda olan Dağ Yəhudiləri) təşkil edir. Buna baxmayaraq, iki ölkənin yəhudi icmaları tarix boyu sıx əlaqələrə malik idilər. Gürcüstandan müxtəlif səbəblərdən, o cümlədən ticarətlə bağlı köç edən gürcü yəhudiləri Azərbaycanın paytaxtı Bakıda məskunlaşaraq orada öz icmalarını yaratmışlar. İndiki Azərbaycanın müxtəlif yerlərindən olan dağ yəhudiləri Gürcüstanın paytaxtı Tiflisə köçərək şəhərdə öz anklavlarını yaratdılar. Üstəlik, hər iki ölkədə 19-cu əsrdə eyni vaxtda meydana çıxan,

əsasən Rusiya imperiyasından gələn Aşkenazi yəhudi icmaları var. Aşkenaz yəhudilərinin bölgəyə gəlişini şərtləndirən əsas amillərdən biri Rusiya imperiyasının genişlənməsi, daha sonra isə bölgənin Sovet İttifaqının tərkibinə qatılması və ölkə daxilindəki daxili köçlərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, İkinci Dünya Müharibəsi dövrü millətlərarası münasibətlər və regionun yəhudi əhalisi üçün çox xüsusi bir dövr idi. Müharibə nəticəsində qaçqın və təxliyə edilənlərin axını Qafqazda Aşkenaz yəhudilərinin növbəti dalğasının məskunlaşması ilə nəticələndi.

İkinci Dünya Müharibəsi illərində Şərq cəbhəsində (SSRİ müharibəyə girdiyi vaxtdan) mülki əhalinin və

müəssisələrin təxliyəsi prosesi digərləri ilə yanaşı, Cənubi Qafqaz ərazisi - Gürcüstan və Azərbaycan vasitəsilə də davam edirdi. Əsas təxliyə marşrutu Gürcüstanın Qara dəniz limanlarından - Poti, Suxumi və Batumi, daha sonra isə qatarlarla şərqə, Azərbaycan (Bakı) və Xəzər dənizi vasitəsilə Mərkəzi Asiyaya gedirdi. Qara dəniz limanları əsasən Krım ərazisindən evakuasiya üçün istifadə olunurdu ki, bu da ilk növbədə müəssisələrin, fabriklərin, mədəni-maarif təşkilatlarının və onların işçilərinin evakuasiyası idi.

Başqa bir yol Şimali Qafqazdan Dağıstan və Azərbaycan, oradan isə Xəzər dənizi və Orta Asiyadan keçirdi. Üstəlik, təxliyə edilən qatarlar Gürcüstan ərazisinə Şimali Qafqazdan, ilk növbədə, Dağıstandan Azərbaycan vasitəsilə daxil olurdu.

Çox vaxt bu, əvvəllər Bessarabiya, Ukrayna və Belarusiya ərazilərindən evakuasiya edilmiş əhalinin və müəssisələrin Şimali Qafqaza yenidən təxliyəsi idi.

Tbilisi XIX əsrdə, 1893-cü il daşqın zamanı Metexi yaylasından "Rike" küçəsinə baxış, Gürcüstan Dövlət Arxivi (İstinad mənbəyi: Dmitri Yermakov/Gürcüstan Dövlət Arxivi/Wikimedia Commons)

Spontan qaçqın dəstələri müxtəlif yollarla Qafqaz dağlarından keçərək Gürcüstan və Azərbaycan ərazilərinə gəlirlər.

Evakuasiya edilənlərin təyinatları çox fərqli idi - bəziləri Qafqazda bir müddət qaldıqdan sonra Orta Asiyaya göndərildi, bəziləri müharibənin sonunda Qafqazı tərk etdi, bəziləri isə müharibədən sonra bölgədə qaldı. Buna baxmayaraq, İsrail dövlətinin yaradılması və 20-ci əsrin ikinci yarısında baş verən siyasi proseslər, o cümlədən Sovet İttifaqının dağılması və bölgədəki hərbi münaqişələr yəhudi həyatının və yəhudi əhalisinin sayının Qafqazda tədricən azalması ilə nəticələndi.

Buna təsir edən əsas amil gürcü və dağ yəhudilərinin tez-tez öz icmalarını yaratdıqları, Gürcüstan və ya Azərbaycandan gətirdikləri dil və mədəniyyətlərini qoruyub saxladıqları İsrailə miqrasiyası idi.

Gürcüstan

Gürcü yəhudiləri dünyanın ən qədim diaspor icmalarından biridir və eramızdan əvvəl birinci əsrlərə aiddir. Yerli tarixçilər yəhudilərin Gürcüstan ərazisində artıq eramızdan əvvəl 6-4-cü əsrlər arasında məskunlaşdığını iddia edirlər.

XI əsr gürcü salnamələrinə görə, məsələn – "Kartlis Tsxovreba" və Müqəddəs Nino həyatı – ilk yəhudilər Kartli ərazisinə (indiki Gürcüstanın tərkibinə daxil olan gürcü knyazlıqlarından biri) yeni dövrə qədər 6-cı əsrdə ilk məbədin dağıdılması zamanı gələrək orada məskunlaşdılar. Rəvayətə görə, Mtsxetada (Gürcüstanın qədim paytaxtı Tbilisidən 25 km qərbdə) yaşayan yəhudilər də Gürcüstana xristianlığı və ilk xristian qalıqlarını gətiriblər və yaxın vaxtlara qədər Gürcüstanın əsas kafedralı olan Mtsxetadakı Svetitsxovel kafedralı qardaşı Məsihin tunikasını Gürcüstana gətirdiyi anda xristianlığı qəbul etmiş yəhudi qadın Sidoniyanın vəfat etdiyi yerdə tikilmişdir.

Buna baxmayaraq, yəhudilərin Gürcüstan ərazisində, yəni Mtsxeta və Urbnisidə yaşamasına dair ilk maddi sübutlar yalnız yeni dövrün ilk əsrlərinə aiddir. Mtsxetadakı qədim Samtavro nekropolunda hələ 1872-ci ildə (Bavariya) və 1938-ci ildə aparılmış

arxeoloji qazıntılarda 4-5-ci əsrlərə aid yeni dövrə aid ibrani yazıları olan iki qəbir daşı tapılmışdır.

Tarixən yəhudi əhalisi Gürcüstanın bütün ərazisində öz anklavlarını yaratmışdır. Buna baxmayaraq, iqtisadiyyatın, sərhədlərin və əsas ticarət yollarının dəyişməsi ilə yəhudi əhali ölkə ərazilərinin bir hissəsini tərk edərək əsas cari nəqliyyat yollarının kənarında yerləşən əsas ticarət mərkəzlərində cəmləşmişdir.

19-20-ci əsrlər Gürcüstan ərazisində gürcü yəhudiləri ilə yanaşı, Aşkenaz və Dağ Yəhudilərinin də məskunlaşdığı dövrə çevrildi.

1801-ci ildə Gürcüstan Rusiya İmperiyasının tərkibinə daxil olanda gürcü yəhudiləri artıq gürcü cəmiyyətinin ayrılmaz bir hissəsini təşkil edirdilər. Gürcüstanın Rusiya imperiyasına birləşdirilməsi Aşkenazi yəhudilərinin imperiyanın digər yerlərindən tədricən gəlişi ilə nəticələndi. Eyni zamanda, yəhudilərin hüquqlarını məhdudlaşdıran Rusiya qanunvericiliyi Gürcüstan ərazisinə də tətbiq olundu. Gürcü yəhudilərinin mədəniyyətə malik olduqları müəyyən edilmişdir, lakin Gürcüstanda assimilyasiya olunmayıb. İcma Yiddish və ya Ladino kimi ayrı bir dil inkişaf etdirmədi, lakin gürcü dilində danışdı və hələ də danışır.

Tiflis gürcü yəhudiləri, 1803 (İstinad: Wikimedia Commons)

Bakı, Neftçilər prospekti, 1918-1920 (İstinad: Wikimedia Commons)

Azərbaycan

Azərbaycanda yəhudi mədəniyyətinin və tarixinin əsas mərkəzləri Quba, Oğuz və Şirvan, həmçinin Bakıdır.

Tarixən Azərbaycanda ən yaşlı və ən çox sayda yəhudi icması dağ yəhudiləridir. Bununla belə, 19-20-ci əsrlərdə ölkədə məskunlaşan Aşkenaz və Gürcü yəhudi icmaları da var.

Azərbaycanın Quba rayonu ərazisində yerləşən Krasnaya Sloboda qəsəbəsində dağ yəhudi icmasının gəlişi 18-ci əsrə aiddir. Quba şəhəri böyük ticarət yolunda, dağlarla dərə arasında, məhsuldar aqrar ərazinin ortasında kifayət qədər yaxşı yerdə yerləşir. Quba xanları paytaxt yaxınlığında yəhudi məhəlləsi yaradıb, yəhudiləri torpaqla təmin edib, təhlükəsizliyə zəmanət veriblər. Quba şəhəri çayla iki hissəyə bölünür: çayın sağ sahilində müsəlman şəhəri, sol sahilində isə yəhudi qəsəbəsi (1926-cı ildən Qırmızı şəhərətrafı/Krasnaya Sloboda adlandırılıb). İnzibati cəhətdən Krasnaya Sloboda ayrıca yaşayış məntəqəsidir və onun unikalığı onun əsasən monomilli qəsəbə olmasıdır. Qəsəbədə tarixən yalnız dağ yəhudiləri yaşayıb, onun sakinləri ilə Quba sakinləri arasında çox az əlaqə var.

Qubaya ilk yəhudi köçkünlərinin gəlmə tarixi bəlli deyil, lakin XVIII əsrdə Quba xanları yəhudi sakinlərə himayədarlıq etməyə başlayan zamandan Krasnaya Sloboda (Qırmızı Qəsəbə) ayrıca yaşayış məntəqəsi kimi salınıb. Yəhudilər Qubaya yaxın kəndlərdən və şəhərlərdən buraya gəlirdilər və eyni ərazidən gələnlər Krasnaya Sloboda daxilində öz sinaqoqları və ya bir neçə sinaqoqları olan məhəllələrini yaradırdılar. Sloboda sakinləri indiyə qədər hansı məhəllədən olduqlarını bilirlər. Slobodanın müxtəlif məhəllələrindən olan sakinlərin mənşəyi onların məşğullunda əks olunurdu. Məsələn, dağ kəndliləri əsasən əkinçiliklə məşğul olur, Persiyadan gələnlər isə tacirlərin arasında mühüm yer alırdı. 19-cu əsrin ortalarında - 20-ci əsrin əvvəllərində Krasnaya Sloboda Şərqi Qafqazda və Azərbaycanda dağ yəhudilərinin ən böyük məskəni idi, əhalisi XIX əsrin ortalarında təqribən 5 mindən XX əsrin birinci rübündə 8,5 minə qədər artmışdır.

Oğuz (əvvəllər Vartaşen adı ilə də tanınırdı) Bakıdan Tiflisə gedən magistral yolun üzərində yerləşir və əvvəllər böyük yəhudi azlığı yaşayırdı. XVII əsrin sonlarında Persiyadan gələn yəhudi əhali orada məskunlaşdı.

19-cu əsrdə yəhudi əhalisi şəhər əhalisinin təxminən $\frac{1}{3}$ hissəsini təşkil edirdi və 19-cu əsrin sonunda təxminən 2200 nəfərə çatırdı. 20-ci əsrin əvvəllərində böyük şəhərlərə miqrasiya nəticəsində yəhudilərin sayı əhəmiyyətli dərəcədə azaldı. Digər istiqamətlər arasında yerli yəhudilər isə Tiflisə (Tbilisi) köçdülər. O zaman Tbilisi artıq müxtəlif mədəniyyətləri cəzb edən mərkəz idi.

Bakının yəhudi icması da 18-ci əsrə, şəhərin şimalında yəhudi anklavının yaradıldığı vaxta təsadüf edir. Əvvəlcə 1820-ci illərdə qan böhtanı (Qan böhtanı antisemitizmdir, yəhudiləri dini ayinlərin icrasında qanlarını istifadə etmək üçün xristian oğlan uşaqlarını öldürməkdə saxta ittiham edir) nəticəsində demək olar ki, yoxa çıxan kiçik bir icma idi. Bununla belə, 19-cu əsrin sonlarında şəhərdə həm dağ yəhudiləri, həm də Aşkenazi icmaları mövcud idi və Bakının yəhudi əhalisi əsasən Aşkenazilərdən ibarətdir.

1920-ci ilə qədər şəhərin yəhudi əhalisi təxminən 13700 nəfər idi, onların 10%-i dağ yəhudiləri idi. 1959-

cu il siyahıyaalınması Bakıda 29716 yəhudini, əsasən Aşkenaziləri, dağ və gürcü yəhudilərini azlıq qrupları kimi göstərdi.

Qeyd edək ki, tarixən Azərbaycanın yəhudi əhalisinin əksəriyyətini təşkil edən dağ yəhudiləri həm Aşkenaz, həm də gürcü yəhudilərindən fərqli bir qrupdur. Bu qrup Qafqaz regionuna Persiyadan gəlib və uzun müddət müsəlman mədəniyyəti ilə birgə yaşaması səbəbindən çoxlu müsəlman təsirlərinə malikdir. Dağ yəhudiləri fars dili ilə oxşarlıqları olan Juhuri və ya yəhudi-tat dilində danışırlar.

Gürcü yəhudiləri və dağ yəhudiləri bir-birindən tamamilə fərqli, ayrı-ayrı qruplar olsalar da, bir sıra keyfiyyətləri bu qruplara müqayisəli prizmadan baxmağı maraqlı edir. Yerli qeyri-yəhudi mədəniyyət və adət-ənənələrinin təsiri, daha ənənəvi və daha az dünyəvi həyat tərzii və güclü icma əlaqələri bu qrupların hər ikisi üçün xarakterikdir və onları 19-20-ci əsrlərdə bölgəyə gələn Aşkenazi yəhudilərindən fərqləndirir.

Qubadakı ibtidai dağ yəhudi məktəbində keçirilən dərs, 1920-ci illərin əvvəlləri (İstinad: Wikimedia Commons, A. Naor, eleven.co.il)

Qafqaz yəhudiləri Chokha ilə, Raul v Odessie tərəfindən çəkilmiş (İstinad: NYPL Digital Gallery / Wikimedia Commons)

Antisemitizm, Holokost və Şərqə evakuasiya

1933-cü ildə Almaniyada nasistlər hakimiyyətə seçiləndə onlar öz ideologiyalarına görə Almaniyanın səhvlərində və Almaniyanın 1918-ci ildə Birinci Dünya Müharibəsini uduzduqdan sonra Almaniyanın iqtisadi və sosial vəziyyətinin pis olmasında yəhudiləri günahlandırıdılar. Antisemitizmin bu dalğası tamamilə yeni deyildi: əsrlər boyu, yəhudilər xəstəliklərdə, qan böhtanında və ya cəmiyyətdəki sosial balanssızlıqda günahlandırılırdı.

Məsələn, katolik kilsəsi yəhudiləri əsrlər boyu İsanı öldürməkdə ittiham edirdi. Nasistlər yəhudiləri böyük gücə malik olmaqda və eyni zamanda çirklə kapitalist olmaqda ittiham edirdilər. Onlar Sovet İttifaqına nifrət edirdilər, çünki onun yəhudilərin nəzarətində olduğunu inanırdılar.

1939-cu il sentyabrın 1-də Almaniya Silahlı Qüvvələri (Vermaxt) və SS dəstələri Polşanı işğal etdilər. Birincisi, yəhudilər alman hakimiyyətləri tərəfindən təcrid edildi. Onları yəhudi kimi qeyd edən sarı ulduzu taxmalı oldular və 1940-cı ildə yəhudilər qeyri-insani şəraitdə yaşadıkları gettolara köçməli oldular.

1941-ci il iyunun 22-də Sovet İttifaqının işğalı ilə almanlar Holokostu daha geniş miqyasda təşkil etməyə başladılar. Polşa yəhudilərinin və yəhudilərinin Qərbi Avropadan konsentrasiya və məhvetmə düşərgələrinə deportasiyası başlandı. Orada onlar avtomobil mühərrikinin işlənmiş tüstüləri ilə, daha sonra isə Zyklon B zəhərli qazı ilə öldürüldülər.

Keçmiş Sovet İttifaqının işğal olunmuş və işğal olunmuş ərazilərində Holokost fərqli idi. Vermaxt döyüş hissələrini Sovet İttifaqı ölüm dəstələri, yerli və Alman Təhlükəsizlik Polisi müşayiət edir və onlara dəstək verirdi, onların missiyası yaşından və cinsindən asılı olmayaraq bütün yəhudiləri öldürmək idi.

Yəhudilərin əksəriyyəti almanlar və onların müttəfiqləri tərəfindən müharibədən əvvəl yaşadıkları şəhərlərdən, qəsəbələrdən və kəndlərdən çox da uzaq olmayan yerdə güllələnib. Digərləri Şimali Qafqazın yüzlərlə məntəqəsində qaz çənlərində qətlə yetirilib. Qərbi və Mərkəzi Avropadan bir neçə min yəhudi Minsk, Kaunas, Riga şəhərlərinə və Estoniyaya sürgün edildi. Orada almanlar və onların yerli əməkdaşları tərəfindən öldürüldülər.

Almanların işğalından qısa müddət sonra insanların təxliyə və sığınacaq qaydası müəyyən edildi. Təxliyədə üstünlük evakuasiya edilmiş zavodların işçilərinə, Qırmızı Ordu və Dövlət Təhlükəsizliyi komandirlərinin ailələrinə, hərbi qulluqçuların ailələrinə və uşaqlara verildi.

Hələ almanlar Qərbi Ukrayna, Litva və Latviya kimi bölgələrə gəlməmişdən əvvəl yerli əməkdaşlar qaçanların getməsinin qarşısını alıb, yolları bağlayaraq evlərinə gətiriblər. Sağ qalmaq üçün ən yaxşı şansı olanlar qatara minənlər idi. Alman hərbiçiləri və SS dəstələrin davamlı atəşi altında qatarlar Şərqə doğru gedirdi.

Məlumdur ki, Sovet İttifaqının şərqinə 17 milyona qədər vətəndaş, o cümlədən 1,2-1,4 milyon yəhudi evakuasiya edilib.

Buna baxmayaraq, yəhudiləri xilas etmək üçün rəsmi Sovet siyasəti yox idi. Bu, daha çox yəhudilərin öz vəziyyətlərinin təhlükəsini tez-tez dərk etmələrinin və nasistlərin işğal etdiyi ərazilərdə yəhudilərin başına gələnlərlə bağlı şayiələrin yayılmasının nəticəsi idi. Beləliklə, çoxları özbaşına qaçmağa başladı. Qafqaz, Orta Asiya, Ural və Sibir mülki qaçış və ya evakuasiya üçün təyinat yerinə çevrildi, o cümlədən Sovet Ukraynasından və Belarusiyadan olan çoxlu yəhudilər, əsasən Qafqaza və Orta Asiyaya təxliyə edildi.

Centropa Hekayələri ilə tanış olun

Proloq

2000-2009-cu illər arasında Centropa Baltıyanı, Egey dənizi və Qafqaz arasında yerləşən 15 ölkədə hələ də yaşayan 1230 nəfər yaşlı yəhudi ilə müsahibələr aparıb. Centropa Şimali Amerikada, İsraildə və ya Avropa-yəhudi immiqrasiyasının digər mərkəzlərində müsahibələr aparmadı. Məqsəd tamamilə bölgədə qalan yəhudilərin hekayələrinə əsaslanan yəhudi yaddaşının məlumat bazası yaratmaq idi.

Müsahibimiz hər bir respondentlə on saata qədər vaxt keçirdi və biz onlardan 1920-ci illərdə böyümək hekayələrindən tutmuş 2000-ci illərin əvvəllərində nəvələri haqqında hekayələrə qədər bütün həyatları boyunca olan hekayələr / əhvalatlar danışmağı xahiş etdik. Bütün Centropa müsahibələri audio lentə alınmış, rəqəmsallaşdırılmış və transkripsiya edilmişdir.

Biz mindən çox müsahibəni ingilis dilinə tərcümə etmişik və 240-ı macar və ya alman dillərində, digərləri isə polyak, rus, serb, rumın, bolqar, türk, polyak və digər dillərdə mövcuddur.

Hər şəklin bir hekayəsi var və əcdadları, peşələri, məktəbləri və hər şeydən əvvəl gündəlik həyat və uşaqlıq dünyası haqqında ətraflı suallar verildi. Holokost zamanı yaşananlar qeydə alınsa da, əsas diqqət İkinci Dünya Müharibəsindən əvvəlki və sonrakı dövrlərə də yönəlib.

Centropa 2005-ci ildən bəri 34 magistr və doktorantın etdiyi kimi orijinal sözdən-sözə transkripsiyaya daxil olmaq və ya audio faylları dinləmək üçün tarixçiləri və magistr tələbələrini bizimlə əlaqə saxlamağa dəvət edir.

Azərbaycandan hekayələr

Amalia Blank

→ centropa.org/en/biography/amalia-blank

Amaliya 1910-cu ildə Polşanın Qjejov şəhərində anadan olub. Uşaq ikən Polşadan və onun qırğınlarından qaçdıqdan sonra Berlində böyüyüb, dramaturgiya məktəbində oxumaq üçün SSRİ-yə mühacirət edib. Orada olarkən evləndi və nəhayət əri ilə birlikdə Azərbaycanın paytaxtı Bakıdakı yəhudi teatrına təyinat aldı. Müharibə zamanı onlar evakuasiya etmək məcburiyyətində qaldılar və müxtəlif yerlərdə yaşadılar və aktrisa və müəllim kimi çalışdılar. 1976-cı ildə Amaliya Tallinnə köçdü və burada ikinci əri Borislə tanış oldu.

“ Bu, Bakıda yəhudi teatrında eyniadlı tamaşada oğlan İosele rolunu oynayan mənəm. Şəkil 1936-cı ildə çəkilib. Dərhal məktəbin 2-ci kursuna daxil olduğum üçün cəmi üç il oxudum. 1936-cı ildə oranı bitirib diplom almalı idim. Mənim iki hissəm var idi: “Qoyun bulağı” filmindəki Laurensiya və bəzi müasir aktyorların birpərdəli pyeslərindən bir neçə hissə. Mən trompet rolunu oynadım. Laurensiya və trollopun necə birləşməsi. Böyük bir şura məzuniyyət performansını qiymətləndirməli idi və onların müzakirəsindən dərhal sonra məcburi iş tapşırığı almalı idik. ¹Nəhayət məni direktorun kabinetinə çağırıdılar. Mixoels və idarə heyətinin üzvləri orada oturmuşdular. Komissiyadan kimsə dedi ki, mənim təyinatım Moskva yəhudi teatrındadır. Mən ondan imtina etdim. Dedim ki, gənc olsaydım, bu təklifi alqışlayardım. Amma 26 yaşıam var idi. Bir-iki il ‘yemək verən, gətir-götür’ rollarını oynayırdım, sonra bir-iki cümlədən ibarət hissələri deyərdim və sonra əsl rollar olana qədər qocalırdım. İşimə qiymət verdiyinə görə idarə heyətinə təşəkkür etdim və xahiş etdim ki, məni istənilən şəhərə, hətta əyalət teatrına göndərsinlər, oradan əsas və ya daha vacib hissələri alacam. Harada şansım olardı, cəhd edərdim, səhvlərimdən dərs alıb aktrisa olacam. Mixoels susdu.

Amalia Blank, 1936 (İstinad: Centropa)

O, mənə etiraz olaraq nə deyə bilərdi? Mən haqlı idim. Mən öz seçimimi bilərəkdən etmişəm. Sovet İttifaqında 13 yəhudi teatri var idi və məni Azərbaycanın paytaxtı Bakıdakı yəhudi teatrına təyin etdilər.

Ərim də eyni məcburi iş tapşırığını istədi. İkimiz də ayrıldıq: qönçələnən prodüser və qönçələnən aktrisa. Ümumi debütü Bakıdakı teatrda oldu. Bu tamaşada əsas rolu mən oynadım. Tamaşanın adı “İosele” idi. Dramaturqu xatırlamıram. Bu, yoxsul bir yəhudi şəhərindən olan bir kasıb uşağın həyatından bəhs edən təsirli dram idi. Mən oğlan İosele rolunu oynadım.

¹ Ali təhsil müəssisələrinin məzunları məzun olduqları təhsil müəssisəsi tərəfindən verilmiş 2 illik təyinatla işləməli idilər. Bu tapşırığı bitirdikdən sonra gənclərə istədikləri kimi istənilən şəhərdə və ya təşkilatda işlə təmin olunmağa icazə verildi.

Uğurlu olan həmin tamaşadan sonra yoldaşım mənə dedi ki, mən onun köməyi olmadan teatrda işləmək üçün istedadlıyam, prodüsserin həyat yoldaşı olduğum üçün heç kim mənə üstünlük verilməsini qınamasın. Beləliklə, o, mənə heç bir hissə vermədi. O, digər

prodüserlərin də məni görmələri və onlarla işləməyi təklif etmələri üçün öz imkanlarımı göstərməyimi istədi. Bu belə idi və mən onun haqlı olduğunu başa düşdüm. Bu qərar hər ikimizlə bağlı hər cür intriqaları aradan qaldırdı.”

Qalina Natareviç

→ centropa.org/en/biography/galina-natarevich

Qalina 1941-ci ildə Molotovun (indiki Perm) təxliyəsi zamanı anadan olub. Atası 1943-cü ildə cəbhədə həlak olduğu üçün o, Bakıdan olan məşhur balet artisti anası tərəfindən böyüdüldü. Məktəbi bitirdikdən sonra Muxina adına Rəssamlıq Məktəbinin toxuculuq fabrikinə daxil oldu. 1967-ci ildə bir sənətçi ilə ailə qurub və 1971-ci ildə bir oğlu olub.

“ Bu, mənim babam İosif Lazareviç Raitsixdır, “Allahın adı ilə” səssiz filminə bəy rolunda. Film 1926-cı ildə Bakıda çəkilib.

İosif Lazareviç Raitsix, 1885-ci ildə Həştərxanda anadan olub. Bura Xəzər dənizinə, Bakıya yaxın yerdir. Nikolayın bir əsgərinin nəvəsi olaraq ona hərbi xidmətdən ləngimə və bir çox başqa imtiyazlar verildi, çünki imperiya ordusunda standart xidmət müddəti 25 il idi.

İosif 22 yaşında Bakıda III Aleksandr adına gimnaziyanı bitirib. Amma məzun olmaq üçün bir az zəhmət çəkdi, orada böyük problemlərlə üzləşdi. Bir dəfə o, niyə layiq olduğundan aşağı qiymət aldığını soruşdu və ona qanlı bir Yid olduğunu söylədi.

Və onu incidənlərlə döyüşməyə hazır idi. O, qovulmuşdu və Tiflisə (indiki Tbilisi, Gürcüstan) o bölgədəki bütün təhsilə nəzarət edən hansısa gürcü hersoqunun yanına getməli, xahiş etməli, yalvarmalı və həmin gimnaziyaya bərpa olunması üçün ərizə verməli oldu. O, mühazirələrə qatılmayaraq, eksternal tələbə kimi bir çox imtahanlardan keçməli oldu. Ona görə də onun təhsili vaxtında bir qədər uzanmışdı.

Lakin 1907-08-ci illərdə bütün bu problemlər həll olundu. O, gimnaziyanı bitirmiş və hətta xaricə getməyə icazə verilmişdi, orada universitet təhsili almağa ümid edirdi.

Bakı bələdiyyə məclisi onun getməsinə razılıq verdi və icra başçısı yəhudi dilində müvafiq arayış imzalamışdı, o zaman 75 qəpik vergi ödəməli idi.

1908-ci ildə İosif Münhen Universitetinə daxil olur. Həmin universitetin tibb fakültəsini bitirmiş, Münhendən başqa digər universitetlərdə, xüsusən də Halle Universitetində və Berlin Universitetində mühazirələrdə iştirak etmişdir. Digər mühazirələrlə yanaşı o, tibb dairələrində tanınmış alim professor Virhoffun mühazirələrində iştirak edib. İosifin dissertasiya işi mükəmməl bildiyi alman dilində maşına yığılıb nəşr olundu və diplomu çox əlamətdar bir iş idi.

Təhsilini nüfuzlu bir Avropa universitetində almasına baxmayaraq, İosif Münhendən Petroqrada qayıtdı və ²burada knyaz Oldenburqskinin xəstəxanasında tibbi xidmət göstərmək üçün təyin edildi.

1917-ci ildə Petroqradda Sara Yankelevna Şameşlə evləndi və onunla birlikdə Bakıya getdi. Sonra sırası həkim elmi dərəcəsinə [o illərdə Rusiyada birinci həkim dərəcəsi] almaq üçün Xarkovda imtahanlardan keçməyə getdi. Daha sonra Xarkovda terapevt rütbəsi alıb, Bakıya qayıdıb. Orada İosif əmtəə anbarlarına nəzarət edir, həkim-sanitariya vəzifələrini yerinə yetirir, Bakıdan və geriye daşınan mallarda hər hansı infeksiya əlamətlərinin olub-olmadığını yoxlayırdı. O, bəzən həyat yoldaşı ilə birlikdə İrana gedirdi. Yayda İosif bir qayda olaraq Azərbaycana və Xasavyurta (Şimali Qafqaza) həkimlik etməyə gedirdi.

O, sanitar həkim işləməklə yanaşı, xəstələrin qəbuluna da rəhbərlik edirdi. O, terapevt olduğu üçün ona müxtəlif millətlərdən olan insanlar gəlirdi. Babam Azərbaycan və erməni dillərində danışdı. Müsəlman olan Azərbaycanlılara, eləcə də yəhudilərə donuz əti yemək qadağandır. Onların arasında vərəm xəstələri də var idi və babam onları birtəhər müalicə etməli idi, o vaxt dərman yox idi, xəstələrə nəinki qoyun əti, hətta yağlı yeməklər vermək lazım idi. Babam donuz ətindən toplar düzəldir və onlara nə yediklərini demədən verirdi. Allah göstərməsin əgər onlar bunun nə dərman olduğunu öyrənsəydilər! Beləliklə, o, onları ümumi şəkildə müalicə etməyə çalışdı. Amma sonradan bir xəstə az qala sağalanda babam ona etiraf etdi və dedilər ki, həmin adam özünü pis hiss edib, hətta qusub. Doğrudur ya yox bilmirəm. Ancaq hər halda, belə bir hekayə var idi.

Kökəlməsinə baxmayaraq baba İosif çox çevik insan idi. O, həvəslə və zərif rəqs edirdi. Bakıda çoxları onu təkcə mükəmməl həkim kimi deyil, həm də fitri sənətçi

İosif Lazareviç Raitsix 1926-cı ildə (İstinad: Centropa)

istedadına malik insan kimi tanıyırdı. Təəccüblü deyil ki, onu bədii filmin çəkilişlərində iştirak etmək üçün dəvət ediblər. Baba çox sənətkar, həlim adam idi, bədən quruluşuna baxmayaraq, asanlıqla rəqs edirdi, ümumiyyətlə, sadə bir insan idi. O, filmə çəkilməyə dəvət olunub. O zaman filmlər səssiz idi. O, 1926-cı ildə Bakıda çəkilmiş “Tanrının adı ilə” adlı səssiz filmə bəy roluna çəkilib. Sonra Leninqrada köçdükdən sonra³, müharibədən əvvəl o, iki filmə çəkilib: “Birinci Pyotr. ‘ və ‘Qız görüşə yola düşür.’

Bütün həyatı boyu baba çox dindar bir insan idi. Sovet hakimiyyəti rəsmi olaraq 1920-ci ildə Bakıda quruldu. Bütün adət-ənənələrə – Pesax və Roş-Ha-Şana bayramlarına riayət olunmasına icazə verilirdi, lakin bu, kiminsə mənzilində fərdi şəkildə həyata keçirilməli idi. Sınaqoqu ziyarət etməyə icazə verilirdi. Ancaq təşviq edilmirsi. Yaxşı yadımdadır ki, baba ibadət edərkən başına ipək papaq, kipa taxardı ⁴. Gündəlik həyatda kipa taxmırdı, yadımdadır, çünki bu, onun yəhudiliyini başqalarına göstərə bilərdi və bu, sovet dövründə idi. O, həkim idi və ateistlər arasında işləyirdi”.

2 Birinci Dünya Müharibəsi illərində və 1924-cü ilə qədər Sankt-Peterburqun adı.

3 1924-cü ildən 1991-ci ilə qədər Sankt-Peterburqun adı
4 Yarmulke və ya kipa kimi tanınan yəhudi papağı

Elena Qlaz

→ centropa.org/en/biography/elena-glaz

Yelena Qlaz 1930-cu ildə Rusiyanın Leninqrad şəhərində ailənin yeganə övladı olaraq anadan olub. Onun babası Gəncədən olub. Müharibə zamanı o, anası ilə birlikdə Özbəkistanın paytaxtı Daşkəndə təxliyə edilmiş, lakin atasının dəvəti ilə 1943-cü ildə Leninqrada qayıtmışdılar. Onun ailəsi öz inanclarında dünyəvi qaldı, lakin Stalin kommunizminin prinsiplərinə tamamilə qoşuldu. Məktəbi bitirdikdən sonra Elena mühəndis oldu və 1974-cü ildə evləndi.

“ Mənim ata tərəfdən babam Emmanuel Efimoviç Qlaz şərabçı olub. O, şərab, konyak, saf spirt və şampan istehsal edirdi. Şampan şərabına görə İtaliyada qızıl medal qazandı.

Onun öz mülkü yox idi, lakin Düsseldorf kəndində alman kolonistləri üçün muzdlu şərabçı işləyirdi.

O, Gəncə şəhərindən otuz kilometr aralıda [1804-cü ilə qədər və 1918-1935-ci illərdə Gəncə, 1804-1918-ci illərdə Yelizavetpol (Azərbaycanın şimal hissəsi Rusiyanın tərkibinə daxil olanda), 1935-ci ildən Kirovobad (sonra) adlandırılmışdır. 1989-cu ildə Gəncənin tarixi adı bir daha bərpa edildi]; Azərbaycanda yaşayırdı. Oraya Odessadan gəlib, burada da şərabçı olub.

Düsseldorfda onun ailəsi böyük bir ev kirayələyirdi; onların üzüm bağı, böyük ferması var idi: toyuqlar, qazlar, quzular. Babanın ailəsi böyük idi. Orada yeddi uşaq var idi: 3 oğlan və 4 qız. Təxminən 1931-ci ildə babam oğlunu - atamı Leninqrada köçürdü və onun istehsal etdiyi çoxlu şərab gətirdi. Onun şərabının son şüşəsini 1974-cü ildə toyumda içmişdik.

Baba iki il bizimlə yaşadı, 62 yaşında öldü və Transfiqu-rasiya qəbiristanlığında (yəhudi) dəfn edildi. O vaxt

Emmanuel Efimoviç Qlaz 1926-cı ildə (İstinad: Centropa)

mənim 3 yaşı var idi. Atam mənə dedi ki, baba məni çox sevirdi. Atam tərəfindən nənəm evdar qadın idi. O, yarı savadlı qadın idi. Mənə elə gəlirdi ki, onun adı Elka idi. Dedilər ki, inqilabdan sonra o, babamla qatarla harasa gedirmiş, yolda nənə tif xəstəliyinə tutulub, bir stansiyada onu qatardan düşürüb orada ölüblər”.

Atam İosif 1892-ci ildə Düsseldorfda anadan olub.

O, ümumi orta məktəbi bitirib (yəhudi məktəbi deyildi) və nə qədər qərribə olsa da, hansısa pravoslav kilsəsi-

nin xorunda oxuyub. Rusiyada bir yəhudi üçün, üstəlik, Qafqaz bölgəsindən olanlar üçün instituta daxil olmaq çətin idi. Beləliklə, atası orta məktəbi bitirdikdən sonra Berlinə getdi və 1911-ci ildə oradakı Tibb İnstitutuna daxil oldu.

Babamın çətinliklə dolandırdığı böyük ailəsi olduğundan atam həm dolanışığını, həm də təhsilini ödəməli idi. O, barmen kimi işləyib; başqa sözlə, barda pivə satırdı.

Təəssüf ki, atam Almaniyada təhsilini başa vura bilmədi. 1914-cü ildə hamının bildiyi kimi, Birinci Dünya Müharibəsi başladı və bütün Rusiya vətəndaşları Almaniyadan qovuldu.

Atam Kiyevə gəldi və Kiyev Dövlət Universitetinin tibb fakültəsinə daxil oldu. 1917-ci ildə oranı bitirdi. Həmin universitetdə anamla tanış oldu.

Mənə deyildiyi kimi, yeddi uşaq var idi. Böyük qızı Eva bir müddət okean gəmilərində kapitan olan və sonra şərabçı olan bir adamla evləndi.

O, müharibədən sonra Kişinyovun baş şərabçısı idi və babamın reseptlərindən (mənə görə qaranlıq bir şəkildə əlinə keçən) istifadə edirdi. İkinci qızı İda bütün ömrünü Gəncədə keçirib, poçtda teleqrafçı işləyirdi. Onun iki oğlu var idi. Kiçik oğlunun adı Rudolf idi, o, truba ifaçısı idi (harda çıxış etdiyini bilmirəm), böyüyünün adı Boris idi. Eşitdim ki, Borisin xuliqan imiş. İdanın əri olub-olmadığını bilmirəm. Hətta Rudolf dəfələrlə mənimlə görüşəndə atasının adını çəkməmişdi. Çox güman ki, atası İda və uşaqları tərək edibmiş.

Üçüncü qızı Adel çox gənc – 18 yaşında evləndi və uşaq dünyaya gətirdi və uşaq dünyaya gətirərkən öldü. Onun şərafinə Adele də adlandırılan qız uşağını, nənə və babanın kiçik qızı Roza tərəfindən övladlığa götürülmüşdü.

Roza orta məktəbi bitirmişdi və Daşkənddə dövlət poliklinikasında diş həkimi işləyirdi. O, səksən yaş tamam olanda dünyasını dəyişdi. Bu körpə Adeli götürəndə özü hamilə idi və tezliklə oğlu Yevgenini dünyaya gətirdi.

Böyük oğlu Efim Romadakı Politeknik İnstitutunu fərqlənmə diplomu ilə bitirib. Sonra Bakıda yaşayıb və

bütün həyatı boyu Bakı neft mədənlərində mexanik işləyib. Efim gürcü, erməni və Azərbaycan dillərində sərbəst danışır, oxuyur və yazırdı.

Kiçik oğlu Aleksandr gənc yaşlarında dostları ilə dağlara getməyi və kabab (bir şişdə qızardılmış mal əti parçaları) bişirməyi sevirdi. Onun dostları əsasən azərbaycanlılar idi. Düsseldorfda bir neçə yəhudi, lakin azərbaycanlılar və almanlar çox idi, çünki Qafqazda alman məskənləri çox idi.

Aleksandr çox yaxşı inzibatçı idi. Müharibədən əvvəl, müharibə zamanı (1941-1945-ci illərdə) və müharibədən sonra hansısa şirkətdə təchizatçı kimi çalışıb. Arvadının adı Roza idi, yəhudi idi. Onların iki oğlu var idi: Lyonya və Edik. Müharibədən sonra Aleksandr ailəsi ilə birlikdə Çernovtsi şəhərində yaşayırdı.

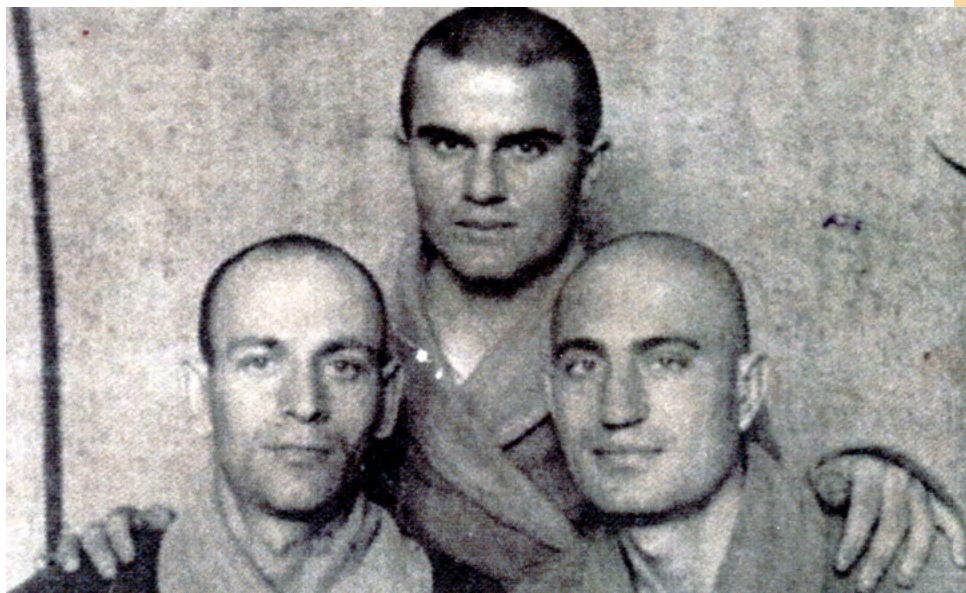

Yosef Qlaz 1909 -cü ildə (İstinad: Centropa)

Faina Minkova

→ centropa.org/en/biography/faina-minkova

Faina 1949-cu ildə Rusiyanın Çernovtsi şəhərində (indiki Ukrayna) anadan olub. O, qızğın kommunist kimi dünyəvi şəkildə böyüdü və Politeknik Rabita İnstitutunda oxumaq üçün məzun olduqdan sonra Leningrada mühacirət etdi. 1975-ci ildə evləndi və Nina adlı bir qızı oldu. O, həyatında çox antisemitizm yaşasa da, bu gün yəhudilərin bayramlarını evdə qeyd etməyə diqqət yetirir⁵ və öz şəhərindəki Hesed tədbirlərində iştirak edir.

Yuzik Minkov 1943-cü ildə (İstinad: Centropa)

“ Atam Yuzik Minkov (solda) və onun xəstəxanada qaldığı yoldaşları. Şəkil 1943-cü ildə Bakıda çəkilib. Atam bu şəkli anama göndərmək istəsə də, onu tapa bilmədi. 1938-ci ildə atam partiyanın Mogilyovdakı siyasi zabitlər üçün təkmilləşdirmə kursuna göndərildi. O vaxtlar evdə nadir hallarda olurdu. Təlimdən sonra atam⁶ orduda NKVD-nin Xüsusi İdarəsinə təyinat aldı. Peşəkar hərbiçi oldu. Bu, Finlandiya ilə müharibədən əvvəl baş verdi⁷. Atam cəbhəyə getdi. O, yaralanmışdı və ayaq barmaqları şaxtadan donmuşdu. Bir müddət xəstəxanada qalmalı oldu. Azadlığa çıxandan sonra Ukraynanın Kamenets-Podolski şəhərində işə düzəlir. Anam və Elizabet onun ardınca getdilər. 1941-ci il iyunun 22-⁸də atam sanatoriyada müalicə kursu alırdı. Onu sanatoriyadan cəbhəyə apardılar. O, siyasi xadim və NKVD əməkdaşı idi. O, SMERSH əks-kəşfiyyatçı təyin edilib⁹. Amma atam kabinetdə oturan sadəcə işçi deyildi. O, 1942-ci ildə çoxlu cəbhədə olub, ağır yaralanıb, döş qəfəsindən, qarnından, qollarından və ayaqlarından çoxsaylı yaralar olub. O, altı saatdan çox yerdə uzanıb. Ağacın üstündə bir alman snayperi var idi.

Atamın papağındakı ulduz günəş şüalarını əks etdirdi və snayper hava qaralana qədər atəş açmağa davam edirdi. Yalnız bundan sonra atamın yoldaşları onu oradan çıxarmaq imkanı əldə etdilər. O, Bakıda ki xəstəxanaya aparılıb və orada əməliyyat olunub. Onun sağ qalması möcüzə idi. Bir tərəfində qabırğaları çıxarılıb, sinəsində böyük çarıqlar var idi. Çox qan itirdi və davamlı ağrı çəkirdi. Heç bir keyləşdirici yox idi və həkimləri tibb bacılarına oyananda ona spirt verməyi əmr etdi. Sonralar atam heç vaxt spirtli içki qəbul etməyib. Deyirdi ki, çox içib. Atam 1942-ci ilin dekabrından 1944-cü ilin fevralına qədər xəstəxanada qaldı. Sonra müalicəsini başa çatdırmaq üçün Qafqaza göndərildi.

Ailəsi haqqında heç bir məlumatı yox idi. Körpədən xəbəri belə yox idi. Ailəsini tapmaq üçün ona iki il lazım olub. 1944-cü ildə Uralda olduqları barədə məlumat aldı. Elə həmin il cəbhədəki hərbi hissəyə qayıtdı. 1945-ci ildə atam Yaponiyaya, sonra Çinə təyinat aldı.¹⁰

5 Yaşlı insanlar üçün yəhudi rifah təşkilatı

6 NKVD əvvəllər sovet kəşfiyyatı, sonra KQB, bu gün isə FSB idi

7 1939-1940-cı illər Sovet-Fin müharibəsi

8 Keçmiş SSRİ ərazisində 1941-1945-ci illər Böyük Vətən Müharibəsi kimi də tanınan Alman-Sovet Müharibəsinin başlanğıcı.

9 'Casuslara Ölüm' üçün qısaltma, daxili təhlükəsizlik xidməti bölməsi

10 1945-ci ildə Almaniyanın kapitulyasiyasından sonra Sovet İttifaqı Çində Yaponiyaya qarşı müharibədə iştirak etdi

Sarra Nikiforenko

→ centropa.org/en/biography/sarra-nikiforenko

Sarra 1909-cu ildə Rusiyanın Krivoy Roq şəhərində ailəsində beşinci qız olaraq anadan olub. Onun ailəsi evdə yalnız Yidiş dilində danışır və bütün yüksək bayramları qeyd edirdi. 1926-cı ildə məktəbi bitirdikdən sonra Smela Qida Sənayesi Kollecinə daxil oldu və 1930-cu ildə evləndi. O,əri ilə üç övladı oldu və sonra Xarkova mühacirət etdi. Müharibədən sonra onların ailəsi Lvovda yaşayırdı, Sarra isə evdar qadın idi. Onun valideynləri və bacı-qardaşları hamısı Bakıya mühacirət ediblər.

“ Anam Enta Zelyonaya, kiçik qardaşım Boris Zelyoninin oğlu, kiçik nəvəsi Vitalik Zelyony ilə.

Şəkil 1940-cı ildə Bakıda çəkilib, Xarkova mənə göndərilib ki, qardaşım oğlunu görüm.

1931-ci ildə valideynlərim qardaşım Solomonun yaşadığı Bakıya köçdülər. O, həmişə deyirdi ki, bura gözəl və qonaqpərvər şəhərdir və həmişə çoxlu yeməklər var. Bakıda nə yaşayış yeri, nə də iş tapmaq problemi yox idi. Şəhərdə böyük bir yəhudi icması və sinaqoq var idi. Yavaş-yavaş qohumlarımin hamısı Bakıya köçdü. Bakıda yəhudi qəbiristanlığında qohumlarımin dəfn olunduğu böyük bir ərazi var. Bakı Zaqafqaziyada yerləşən Azərbaycanın paytaxtıdır. O, Xəzər dənizinin sahilində yerləşir və 20-ci əsrin əvvəllərində bu şəhəri zənginləşdirən neft sənayesinin mərkəzidir. Şəhər Kiyevdən 2700 km məsafədə yerləşir.

Valideynlərimin bütün millətlərdən olan qonşuları var idi: azərbaycanlı, erməni, rus və yəhudi. Onlar bir-birləri ilə mehriban idilər və öz dillərində rahat danışır-dılar. Atam sinaqoqa gedəndə yəhudi olmayan bütün qonşular onu yəhudi bayramları ilə qarşıladılar. Anam onları yəhudi yeməkləri ilə, onlar isə bizi öz ənənəvi yeməkləri ilə yedizdirdilər.

Atam tez-tez Bakıdan mənə məktub yazır. O, mənim qardaşlarım, bacılarım və onların uşaqları haqqında yazıb. Onlar şəhərə öyrəşmişdilər, sadəcə qocalırdılar

11 Yəhudi dini məktəbi

Sarra Nikiforenkonun anası Enta Zelyonaya və qardaşı oğlu Vitalik Zelyony 1940-cı ildə (İstinad: Centropa)

və yaşları 80-i keçmişdilər. Atam rus dilində çox gözəl yazırdı. 1940-cı ildə atam öldü və anam bacım Sonya ilə yaşamağa getdi. Anam 1944-cü ildə Bakıda vəfat edib.

Qardaşlarımı çox gənc xatırlayıram. 1930-1932-ci illərdə Bakıya [Azərbaycanın paytaxtına] getdilər. Onların hər birini iki-üç dəfə sonra gördüm. Əsasən məktublar vasitəsilə əlaqə saxlayırdıq.

İkinci oğlu Solomon 1885-ci ildə anadan olub. O, Çederdə oxuyub¹¹ və qardaşı kimi texnikanı sevirdi. 20-ci əsrin əvvəllərində [o vaxt Rusiyaya məxsus olan] Ukraynanın cənubunda sənaye sürətlə inkişaf edirdi. Çoxlu vakansiyalar var idi və hardan olmağının işə götürmək üçün heç bir əhəmiyyəti yox idi, sadəcə zəhmətkeş olmaq lazım idi. Solomon dəmir filizi mədəninə işləməyə getdi. Bir sıra dəmir filizi mədənləri Krivoy Roq adlı uzun və qərribə bir şəhər yaratmaq üçün bir-ləşdirildi. Solomon ağıllı idi və usta təyin edildi. O, valideynlərinə dedi ki, bu yeni məkanda həyatın yaxşılaşa-

cağını düşünərək, ona qoşulsunlar. Bir dəfə onu ofisə çağırıblar və o, mədəndən uzaqda olarkən sürüşmə baş verib və nəticədə bütün ekipaj həlak olub. Qardaşım bir daha şaxtaya enmədi və o, Smelaya qayıtdı.

Bu, 1912-ci ildə baş verdi. Smelada o, əmisi oğlu, İshaqın qızı Basia ilə evləndi. Onların bir qızı var idi. Onun adı Raçel idi. 1929-cu ildə Solomon ailəsi ilə birlikdə Bakıya köçdü. O dövrdə yazışmalardan başqa rabitə vasitələri yox idi. Ara-sıra yazırdılar və biz bilirdik ki, Solomon dəsmal fabrikində usta işləyir və azərbaycanlı ailədən kirayə qaldığı mənzildə yaşayır. O, dəsmal fabrikində işləyirdi. O, 90 yaşında ürək tutmasından dünyasını dəyişib. Həyat yoldaşı da bir müddət əvvəl dünyasını dəyişib. Onların qızları (Bakıda doğulan başqa bir qızı var idi – adını xatırlamıram) çoxdan İsrailə köçüblər və onlarla əlaqə olmayıb.

1888-ci il təvəllüdlü böyük bacım Basia evdə təhsil alırdı. Bacılarımın yəhudi müəllimləri var idi. Yadımdadır, onlar əyinlərinə yarmulke geyinmiş kasıbyana görkəmi olan yaşlı kişilər idi. Anamız həmişə onlara yemək gətirirdi və gedəndə də özləri ilə yemək aparırdı.

Onların işinə görə pul alıb-almadığını bilmirəm. Onlara həftədə 2-3 dərs keçirilirdi və burada onlara rus və yəhudi dillərində yazmağı və oxumağı, riyaziyyatın əsaslarını, ədəbiyyatı və yəhudi ənənələrini öyrədirdilər. Basia bizim küçədə yaşayan yəhudi gənc Qrişa ilə evləndi. Onların və digər bacılarımın ravvinlə toylarını xatırlayıram. Toy yazda çiçəklənən bağda olub. Çuppa¹² çiçək açan albalı ağacının budaqlarına bağlanmış

12 Dörd tərəfi açıq olan yəhudi toy örtüyü. Yəhudilərin toy mərasimi adətən çupanın altında olur
13 1932-ci ildən 1934-cü ilə qədər SU-da, xüsusən də Ukraynada, Rusiyanın cənubunda və Qazaxıstanda baş vermiş böyük aclıq.

gözəl şal idi. Qrişa gözəl və çalışqan bir yəhudi idi, Smeladakı dəyirmanda işləyirdi. Onların yaxşı həyatı var idi və bir-birlərini sevirdilər. Birlikdə nikahlarından iki oğlan övladı var: Syoma və Zyunia. Onlar Solomonun ailəsinin ardınca 1930-cu ildə Bakıya köçdülər. 1960-cı illərin sonlarında orada öldülər. Övladları mühəndis oldular. Onlar hazırda İsrailin Ber Şeve şəhərində yaşayırlar. Onlardan nadir hallarda eşidirik, öz həyatlarını yaşayırlar.

1892-ci ildə anadan olmuş digər bacım Bronia kitab cilçisi olan Şimonla evli idi. Onların bir oğlu var idi. Onun adı Qrişa idi. Onların başqa uşaqları olub-olmadığını xatırlamıram. 1932-ci ildə aclıq zamanı Bakıya köçüblər. Nə¹³ vaxt dünyasını dəyişdiklərini xatırlamıram.

1895-ci il təvəllüdlü Sonia bacı əla evdar qadın idi. O, yəhudi olan əri Qriqori ilə Smelada bizə yaxın yaşayırdı. Onların qızı Sarra, nənəmin sevimlisi, gözəl qız idi.

Sonya anaya ev işlərində kömək edirdi, Qriqori isə atamın yanında bu peşəni öyrəndi. O, yaxşı mütəxəssis idi, amma atam kimi deyil. 1931-ci ildə valideynlərimlə birlikdə Bakıya köçüblər. Sonya 1973-cü ildə vəfat edib. Onun qızı Sarra haqqında məlumatım yoxdur.

1905-ci ildə anadan olmuş Polia bacının müəllimləri eyni idi və inqilabdan əvvəl evdə eyni dilləri öyrənmişdi, lakin sonra o, bir neçə il orta məktəbdə oxuyub. Polia yəhudi, kino operatoru və çox gözəl insan olan Borislə evləndi. Bütün yəhudi gəncləri bir-birlərini tanıyır və öz sevgi və üstünlüklərinə görə evləndirilə.

1928-ci ildə qızları Reyçel anadan olub. 1932-ci ildə başqa qohumlarının ardınca Bakıya köçüblər. Boris Böyük Vətən Müharibəsi illərində cəbhədə həlak oldu¹⁴. Bacım dul qalmışdı, – ikinci dəfə ailə qurmadı, amma Bakıda ailəyə dayaq olurdu. 1981-ci ildə vəfat edib. Bacımın ərinin soyadını xatırlamıram. Mənim 93 yaşım var və hər şeyi xatırladığım üçün təəccüblənirəm.

Ən kiçik və sevimli qardaşım Berele (evdə onu Boris adlandırırdılar) 1907-ci ildə anadan olub. Sovet yəhudi məktəbində oxuyub. Sovet dövründə şəhərdə milli məktəblər açılıb: Ukrayna və yəhudi məktəbləri. Uşaqların coğrafiya, riyaziyyat, tarix və digər əsas fənləri oxuduqları məktəblərdə eyni kurikulum var idi və yeganə fərq tədris dili idi: Ukrayna məktəblərində ukrayna, yəhudi məktəbində isə Yəhudi dili. Yəhudi məktəbində bütün müəllimlər yəhudi idi.

Bütün məktəblər sovet yönümlü idi. Bizə sovet hakimiyyətini sevməyi, ateist olmağı öyrədiblər. Sonra Qida Sənayesi Texnikumunu bitirib. Şəkər zavodlarında işləyirdi. Böyük Vətən Müharibəsindən bir qədər əvvəl Bakıdakı valideynlərimizin yanına köçdü. O, gözəl bir yəhudi qızı ilə evlənilib (Bakıda yaşayan bəri onu heç vaxt görməmişəm, adını da xatırlaya bilmirəm). Onların bir oğlu var – Vitalik. Boris Böyük Vətən Müharibəsi illərində cəbhədə həlak oldu. Oğlu müharibə zamanı hansısa xəstəlikdən dünyasını dəyişdi.

1932-ci ildə böyük qızım Lyüdmila dünyaya gəldi. Vitali məktublarında məni Ukraynaya qayıtmaqdan çəkin-

14 Böyük Vətən Müharibəsi Qərbdə İkinci Dünya Müharibəsi kimi tanınan 1941-1945-ci illər arasında Almaniya-Sovet müharibəsi üçün sovet terminidir.

Bella Çanina

→ centropa.org/en/biography/bella-chanina

Bella Çanina 1923-cü ildə Kişinyovda anadan olub. Bella atasının yolu ilə Kişinyovdakı kənd təsərrüfatı texnikumunda üzümçülük və şarabçılıq üzrə təhsil alıb. Müharibə zamanı Bellanın ailəsi Rostova (indiki Rusiya) qaçdı və atası ilə birlikdə kənd təsərrüfatı işi tapdı. Müharibədən sonra Kişinyova qayıtdılar və Bella təhsilini bərpa etdi. O, Şarabçılıq Sənayesi Departamentində çalışıb, orada gələcək həyat yoldaşı ilə tanış olub və sonra Kənd Təsərrüfatı Statistika Departamentinin rəisi vəzifəsinə təyin edilib. Yenidənqurmada sonra ¹⁵Bella Kişinyovda yəhudi həyatının yenidən doğulması ilə məşğul olub, şəhərdə yəhudi kitabxanası və icma mərkəzinin yaradılmasına kömək edib.

“Anam Sara Rozental 1887-ci ildə anadan olub. Onun dörd yaşı olanda babam vəfat edib. Nənəm Ester onu gələcək yəhudi qadın olmaq üçün böyütdü. Anam yemək bişirməyi, tikməyi öyrəndi və yəhudi adət-ənənələrini yaxşı bilirdi. Bununla belə, anam oxumağa həvəsli idi. Güclü xarakterə malik idi və 16 yaşında Telenestidən qaçdı. Yəhudi qrammatikasını oxumağa getdi. Onu bitirdikdən sonra müəllim sertifikatı alıb. Anam Tiflisə köçdü, o zaman Tiflis belə adlanırdı, qardaşları Maks və Gedalinin yanına. Orada hansı şəraitdə getdiklərini xatırlamıram. Müəllim işləyirdi.

O, Tiflisdə olarkən bu, 1915-1916-cı illərdə Türkiyədə erməni əhalisinə qarşı soyqırımı dövrü idi. [1915-ci ildə Türkiyə hökuməti ermənilərin Şərqi Anadoludan köçürülməsi haqqında sərəncam verdi. 3 milyona yaxın insan deportasiyaya məruz qalıb. Onların yalnız üçdə biri sağ qaldı].

Anam mənə dedi ki, Tiflisdə ermənilərə yardım komitəsi təşkil olunub və o, bu komitədə işləyir. O, deyirdi ki, ermənilər onunla danışmağa gələndə “sən gürcüsən, gürcülərə daha çox kömək edirsən” deyər gileylənir, əksinə, gürcülər onunla danışanda “gürcülərdən çox ermənilərə kömək edirsən” deyirlər. Onlar onun nə gürcü, nə də erməni olmadığını, yəhudi olduğunu heç vaxt təxmin etmirdilər. Anam gürcülərə və ermənilərə eyni dərəcədə kömək edirdi.

Bellanın anası Sarah Fığgendlər, qızılıq soyadı Rosenthal, 1922-ci ildə (İstinad: Centropa)

¹⁵ Yenidənqurma, (rus. “yenidənqurma”) proqramı 1980-ci illərin ortalarında Sovet İttifaqı Sovet iqtisadi və siyasi siyasətinin yenidən qurulması. Sovet İttifaqını Almaniya, Yaponiya və digər kapitalist ölkələrlə iqtisadi səviyyəyə çatdırmağa çalışır Amerika Birləşmiş Ştatları.

Rebeka Evgin

→ centropa.org/biography/rebeka-evgin

Rebeka Evgin 1934-cü ildə Türkiyənin Aralıq dənizi sahilində yerləşən Adana şəhərində anadan olub. Rebeka Müharibənin Türkiyədə qorxu dövrü olduğunu xatırlasa da, türk yəhudiləri İkinci Dünya Müharibəsinin dəhşətlərindən xilas oldular. Bununla belə, onlar Dövlətin əli ilə bəzi ayrı-seçkilik siyasəti, o cümlədən Sərvət vergisi ilə üzləşdilər. 1949-cu ildə, 14 yaşında Rebeka anası və bacısı ilə birlikdə İstanbula köçdü. Orada Moredehay Muratla evləndi və iki övladı oldu. Ömrünü evdə, işləmək və uşaqlarını böyütməklə keçirdi.

Ailə zəminində

“Damda skripkaçı” filmində qəhrəmanlar bir-birindən “Niyə yəhudilər həmişə şlyapa taxırlar?” sualını verirlər və cavab hamımızın bildiyi kimi, “Çünki yəhudilər həmişə köç etməyə hazırdırlar”. Corc Mustakinin mahnılarından birində olduğu kimi, “Le Juif Errant” (Gəzən Yəhudi) yəhudilərin taleyinə çevrildi. Əcdadlarımızı düşünəndə isə köklərimin Urmiyə qədər uzandığını görürük. Urmi Rusiya ilə Ermənistan arasında bir şəhərdir. Mənim ata tərəfdən babam Avram Babakardaş təxminən 1870-ci ildə Urmidə anadan olub. O, İranda, Van Başkələdə, Konyada, Halepdə¹⁶ və Şamda yaşayıb. Onun haqqında çox məlumatım yoxdur, amma onun kifayət qədər dindar olduğunu və gürcü dilində danışdığını bilirəm. Mal-qara ilə məşğul olurdular. Onun ailə üzvlərinin çoxu Birinci Dünya Müharibəsi zamanı həlak olub. Babam birinci həyat yoldaşını itirdikdən sonra Cevahir Babaoğlu ilə ailə həyatı qurub.

Anamın anası və atası haqqında heç bir məlumatım yoxdur. Atasının adı Daniel Nuriyellər, anası Simbul idi. Anamın atası da iki dəfə evləninib. İlk evliliyi ilə bağlı heç bir məlumat yoxdur. Müharibə illəri idi, naməlum xəstəliklər¹⁷ epidemiyaları gənc yaşlarda ölümlərə səbəb olurdu.¹⁸ Bu ailədə də gürcü dili danışılacaqdı və dini qaydalar çox vacib sayılırdı. Əmim Avram Babaoğlu Yakup və Mordo Muratla görüşürdü. Yakup bir Sefarad xanımı ilə nişanlanmışdı, lakin bu xanımın istək-

¹⁶ Son üçü sırasıyla Şərqi, Orta və Cənub-Şərqi Anadoludakı şəhərlərdir
¹⁷ O vaxt antibiotik yox idi, yüksək hərarət ölümə səbəb olurdu
¹⁸ Qrip, tif, vəba epidemiyaları

Rebeka Evgin və nişanlısı 1950-ci ildə (İstinad: Centropa)

lərinin həddən artıq olduğunu və bu istəklərini yerinə yetirə bilməyəcəyini düşünərək nişanı rədd etmişdi.

Qardaşım Yakup bundan çox əvvəl Adanada hərbi xidmət keçmişdi. Qayınatamla atam uzaq qohum idilər. Mənim qaynımın ailəsi də Gürcüstandan köçüb, Murat ailəsi isə Samsuna gedib.

Müharibədən sonra

Sefarad yəhudiləri ilə gürcü yəhudiləri Adanada bir yerdə yaşayırdılar. Gürcü yəhudiləri mədəni cəhətdən Sefarad yəhudilərindən daha zəif idilər. Gürcü yəhudiləri öz aralarında mütləq gürcü dilində danışırıdılar. Atam şənbə günü səhərlər sinaqoqa gedirdi. Sinaqoq kirayə ev idi və sinaqoqa çevrilmişdi. Pasxa bayramı üçün geniş iş aparılacaqdı. Qəhvə dənələri xüsusi üsulla qaynadılır, qurudulur və üyüdüldürdü. Düyü yuyulur, qurudulur və torbalara doldurulur. Matzoh

çörəyi olmadığı üçün mayasız un və duz ilə bişirilirdi və həmin çörək həmin 8 gün ərzində yeyilirdi.¹⁹ Anam evdə portağal marmeladı düzəldər, su ilə birlikdə gümüş nimçələrdə qonaqlara təqdim edərdi. O vaxt nə şokolad, nə də başqa konfet yox idi. Belə şirniyyatların təqdim edilməsi ənənə idi.

Bir Pasxa bayramında müsəlman qonşularımızdan biri bizə qonaq gəldi. Anamın bu şəkildə təklif etdiyi mürəbbəni yemək üçün qaşıqla yemək lazım olduğunu başa düşmədilər. Onu qabdan yeməyə başladılar. Bir neçə qaşıq içdikdən sonra qabı bitirə bilmədiklərini deyərək üzr istədilər. Bu təcrübə olduqca xüsusidir.

Əmim Pasxa bayramını oxuyandan sonra gürcü dilinə tərcümə edərdi ki, uşaqlar başa düşsünlər. Haqada ibrani dilində idi. Əmim başa düşməyimiz üçün ibranicə olan Haqadanı dərhal tərcümə edərdi.²⁰

“Vətəndaş türkcə danış” siyasəti Adana yəhudilərinə çox da təsir etmədi. Onsuz da həmişə türkcə danışılırdı. Arada gürcücə danışsaq da, küçədə həmişə türkcə danışırıdıq.

19 Matzoh, yəhudilərin Misirdən çıxışlarının xatirəsinə Pasxa (Pesah) bayramında yedikləri mayasız çörəkdir. Misirdən sürətli gediş xəmirin mayalanmasına imkan vermədi və buna görə də bir həftəlik tətildə hər cür mayanın istifadəsi qadağan edildi.

20 Haqqada, həmçinin yəhudilikdə Haqqada olaraq yazılır, Bibliyadakı Çıxış hekayəsini ehtiva edən xüsusi kitab, Pasxa (Pesah) bayramında şam yeməyinin əvvəlində təkrarlanmalıdır. Kitabın Çıxış hekayəsinə dair şərhləri yəhudi tarixinin dini fəlsəfəsini təqdim edir və kitab sederin əvvəlində uşaqların verdiyi anənəvi suallara cavab verir.

Gürcü reseptləri

Qalya Şihna

Ərzaqlar:

- 1 kq kartof
- 4 baş soğan
- 1/2 kq bifşteks
- 2 yumurta
- Zövqə görə duz və istiot

Dəyirmi doğranmış kartofları yağda tavada qovurun. Soğanları da halqalara kəsin, yağda yumşalana qədər bişirin. Əti duzlayın və ayrıca bişirin. Bir qat kartof, bir qat soğan və bişmiş əti tavaya yığın. İki yumurta qırın və üstünə tökün. Aşağı odda bişirin.

Şillece

Pasxa yeməyidir.

Tərkibi:

- Toyuq suyu
- İsveçrə pazı
- Düyü
- sarılıkək
- Zövqə görə duz və istiot

Toyuq bulyonunu qaynadın. Pazı yuyun və kiçik ölçülü parçalara kəsin. Toyuq bulyonuna pazı və düyü əlavə edin. Duz, istiot və sarılıkək əlavə edin.

Gözləmə (Nazik Blinçik)

Tərkibi:

- 2 yumurta
- 2 stəkan un
- 2/3 stəkan süd
- azca fermentləşdirilmiş üzüm suyu, bəhməz, bal

Yumurta və unu südlə qarışdırın. Yumşaq xəmir olur. Yağda tavada pankeyk tərzində dairələrdə qızardın. Yemək üçün fermentləşdirilmiş üzüm suyu, bəkməz və ya bal əlavə edin.

Borş

Tərkibi:

- Mal əti suyu və ya sümük iliyi bulyonu
- Kələm
- Mərcimə
- Qarbanzo lobya
- Evdə hazırlanmış əriştə
- Zövqə görə duz və istiot

Ət suyunu qaynadın. Qarbanzo lobyasını bir gecə əvvəl isladın. Kələmi yuyun və dilimlərə kəsin. Bulyona əlavə edin və şorba hazırlamaq üçün bişirin.

Yoqurtla Dolma Üzüm Yarpaqları

Tərkibi:

- 2 stəkan düyü
- şüyüd otu
- 2 orta boy soğan
- nanə
- duz və istiot dadmaq üçün
- 250 qr. üzüm yarpağı

Boil the grape leaves. Slice the onions thinly and cook in oil, add rice, mint, dill weed, salt and pepper to make the filling. The leaves are filled with this filling and rolled. For two cups of rice, you add 4 cups of water to cook. While serving, you pour yoghurt beaten with a little garlic and sizzling melted butter on the plates.

Zirredosh

Tərkibi:

- 250 qr qoz
- 2 yumurta
- 1 stəkan şəkər
- Bir çimdik sarılıkək

Məcun hazırlamaq üçün bütün maddələri qarışdırın. Süfrəyə verən zaman əllərinizlə forma verin.

Rimma Leybert

→ centropa.org/en/biography/rimma-leibert

Rimma Leybert 1939-cu ildə Tbilisidə anadan olub. Müharibə zamanı Rimma 1945-ci ilin yanvarında Lvova köçməzdən əvvəl anası ilə Tiflisdə qaldı. Atası cəbhədə vuruşdu və həlak oldu. Anti-semitizm səbəbiylə Tibb və Kimya kollecina daxil olmaq üçün mübarizə apardıqdan sonra Rimma Lvov Kino Logistika Texniki Məktəbinə daxil oldu və daha sonra təqaüdə çıxana qədər Ternopol Kino Logistika Departamentində çalışdı. Rimma 1991-ci ildə anasının ölümündən sonra evlənməyib və qardaşının ailəsi ilə yaşayıb. O, hiss edir ki, Ukraynanın müstəqilliyi yəhudi icmalarının inkişaf etməsinə və çiçəklənməsinə imkan verib və Ternopol Yəhudi İcmasında öz yürünü tapıb.

“ Bu, bacım Mayanı tutan anam Roza Leybertdir. Anamın dostu dayanıb. Bu şəkil 1935-ci ildə Tiflisdə çəkilib, bacım Mayanın bir yaşı var.

Atam Boris Leybert siyasi hərbi məktəbi bitirib, Gürcüstanın Tbilisi şəhərində xidmət edib, orada Tiflisdəki qarnizonun siyasi şöbəsinin rəisi olub. 1932-ci ildə Odessadakı hərbi istirahət evinə getdi. O, anamla tanış oldu və onlar görüşdükdən təxminən iki həftə sonra ona evlənmək təklif etdi. Anam atamın duyğularına qarşılıq verdi. Kerçdə babam Abramın yanına getdilər, orada kiçik bir toy etdilər. Onlar nikahlarını Kerçdəki qeydiyyat şöbəsində qeydə alıblar. Atam heç bir yəhudi toyu və ya adət-ənənələri haqqında eşitmək belə istəmirdi: o, əsl kommunist idi. Toydan sonra atamla anam Tiflisə getdilər, atam orada xidmət edirdi.

Onlar şəhərin mərkəzinə yaxın zabitlər üçün tikilmiş iki otaqlı yaxşı mənzildə yaşayırdılar. Anam dünyanın ən gözəl şəhərlərindən biri olan, Şota Rustaveli prospekti, şəhər üzərində hökmranlıq edən Mtazminda dağı və iki mərtəbəli evlərlə axan dar küçələri ilə isti qonaqpərvər şəhər olan Tbilisiyə aşıq oldu. Küçələrdə camaşırxana xətləri keçirdi. Ora çoxmillətli şəhər idi. Əhalisi gürcü, erməni, rus, yunan, türk və yəhudi idi. Xristian kilsələri var idi - gürcülər xristian, erməni isə

Rimma Leybertin bacısı Maya Leibert, anası Roza Leybert və rəfiqəsi 1935-ci ildə (İstinad: Centropa)

qriqorian kilsələri. Şəhərdə bir yəhudi icması var idi, lakin onlar çox təcrid olunmuş həyat sürürdülər. Anamın Tiflisdə heç bir yəhudi tanış yox idi. O, digər zabitlərin həyat yoldaşları ilə ünsiyyətdə olur və onların arasında heç bir yəhudi qadın yox idi. Anam ictimai işlərdə fəal iştirak edib, davamlı olaraq ²¹hərbi hissənin qadınlar şurasına üzv seçilib.

1934-cü ildə 1 May bayramının adı ilə bacım Maya anadan olub. Tiflisdəki uşaqlığını xatırlamağı xoşlayır. Onun çoxlu dostu var idi. Valideynlərimin dostları bizim evdə tez-tez toplaşırdılar. Sovet bayramlarını ²²1 May, Oktyabr İnqilabı Gününü qeyd etdilər. Bacım mənə dedi ki, onlar sovet mahnıları oxuyurlar və vals

rəqs edirlər – otaq onların rəqs etməsi üçün kifayət qədər böyük idi.

Atam hərbi və inancılı kommunist olduğundan yəhudi bayramlarının və adət-ənənələrinin qeyd olunmasını istəmirdi. Onların keçmişin izləri olduğuna inanırdı. Anam da kommunist ideyalarını mənimsəyirdi və yəhudi ənənələrinə həvəs göstərmirdi.

1939-cu ildə anam və bacım yay üçün Kerçə getdilər. Bacım tez-tez mənə yəhudi həyatının, babam və onun həyat yoldaşının rəhbərlik etdiyi və müşahidə etdiyi adət-ənənələrin necə təsirləndiyini mənə danışdı.

Yayda daha böyük yəhudi bayramları yox idi, amma o, şənbdən, babamın həyat yoldaşının ²³bişirdiyi ləzzətli şabalıddan ²⁴, çörəyə xeyir-dua verməkdən, şərabdən və şam yandırmaqdan həzz alırdı. Anam dedi ki, onlar Tiflisə qayıtdıqdan sonra bacım ağladı və atamızdan şənbəni evdə keçirməyimizə icazə verməsini istədi, ancaq o, qızını yelləyərək güldü.

Anamla Tiflisdə qaldıq. Anam ordu qərargahına işə getdi. O, nə babam Abram, nə ailəsi, nə də böyük bacısı Lusiya haqqında heç nə bilmirdi. Onlardan məktub gəlmədi və anam başa düşdü ki, onlar ya Kerçdə qalmağa qərar veriblər, ya da onları evakuasiya edə bilməyiblər. Müharibə vaxtı Tiflisdə yaşayırdıq. Anam kartlar aldı [əhalinin ərzaq təminatını birbaşa ərzaq

və sənaye məhsullarının tarifləri ilə tənzimləmək üçün kart sistemi tətbiq olundu. Böyük Vətən Müharibəsi illərində və ondan sonra SSRİ-də fəhlələr, qeyri-fizika işçiləri və himayəsində olanlar üçün kartlar mövcud idi. Ən böyük tariflər fəhlə kartlarında idi: özü və iki övladı üçün cəbhədə olan atam üçün gündə 400 qram çörək. Bilmirəm, o, bizim üçün necə yemək tapıb, amma ac qaldığımı xatırlamıram. Anamın məni tez-tez apardığı Tiflis bazarını xatırlayıram. Yadımdadır, gürcü satıcı qadınlar anamı iki uşaqla görəndə endirim edirdilər. Meyvə verdilər, cibimə daha çox qoydular. Bu insanların necə mehriban olduqlarını xatırlayıram.

Ortaq fəlakət və rəğbət hissini xatırlayıram. 1942-ci ildə Tiflisdə hava hücumları oldu və biz bomba sığınacaqlarına getməli olduq. Hətta yadımdadır, həyatımızın üstündən iki gövdəsi olan bir təyyarə uçurdu. Bomba sığınacağına qaçmazdan əvvəl anam paltarları xəttədən çıxarırdı və biz ona kömək edirdik. Tez-tez işdən sonra anam evimizdən yarım saatlıq məsafədə xəstəxanaya kömək etməyə gedirdi. Anam ən çox vaxtını evdən kənarda keçirirdi. Bacım mənə baxdı, yemək verdi. Ara-sıra qonşumuz gəlib bizimlə hər şeyin qaydasında olub-olmadığını görərdi. Bəzən bacımla xəstəxanaya getmək üçün köhnə tramvaya minirdik. Xəstələrə şeirlər söylədik, mahnılar oxuduq. Yaralı hərbiçilər gülərək xoşbəxt görünürdülər. Bizə şokolad verdilər. Bu şokolad o qədər dadlı idi ki, onun dadını hələ də dodaqlarımda hiss edirəm.

²³ Şənbə, İbranca Şəbat, yəhudilər tərəfindən cümə günü gün batımından ertəsi günün axşama qədər müşahidə edilən müqəddəslik və istirahət günü. Zaman bölgüsü bibliyadakı yaradılış hekayəsinə izləyir: "Və axşam oldu, səhər oldu, bir gün" (Yaradılış 1:5).

²⁴ Çallah, Aşkenazi yəhudi mənşəli xüsusi çörəkdir, adətən hörülür və adətən Şənbə və böyük yəhudi bayramları (Paxsa bayramı istisna olmaqla) kimi mərasimlərdə yeyilir.

²¹ Qadınlar şuraları - 1918-ci ildə partiya Mərkəzi Komitəsinin göstərişi ilə partiya orqanlarının tərkibinə daxil edilmiş şöələr. Onların üzvləri fəal qadınlardan ibarət idi və onların vəzifələrinə qadınların sosialist tərbiyəsi məqsədilə sənaye işçiləri və kəndlilərlə ideoloji iş daxildir. 1929-cu ildə yenidən təşkil edilmişdir

²² "Beynəlxalq İşçi Həmrəyliyi Günü", İndi Əmək Günü

Ferdinand Çernoviç

→ centropa.org/en/biography/ferdinand-chernovich

Ferdinand 1923-cü ildə Moskvada anadan olub və işsizlik və sıxıntı dövründə böyüyüb. Onun ailəsi yəhudi adət-ənənələrinə riayət etmirdi, çünki sovet həyatı dindən çəkindirirdi. 10-cu sinifdə (1941) Ferdinand orduya çağırılır və radio operatoru ixtisasına yiyələnir. Ferdinand Stalinqrada döyüşündə xidmət etmiş və Polşada cəbhə xəttində aldığı xəsarətlər nəticəsində sona bir ayağını itirərək Kurskda Hərbi Xidmətə görə medal almışdır. 1945-ci ildə Moskvaya qayıtdı və mühəndislik təhsili aldı, lakin yəhudilərə əlavə təhsil qadağan edildi. O, təqaüdə çıxana qədər dizaynla məşğul olub. 1958-ci ildə Məryəmlə evləndi və 2001-ci ildə ölənə qədər birlikdə oldular.

“ Bu mənəm. Şəkil Moskvaya yola düşməzdən əvvəl xəstəxanadan çıxanda çəkilib.

1941-ci ilin yazında mən buraxılış imtahanlarını verdim. 22 iyun Böyük Vətən Müharibəsi başladı. 1941-ci ilin avqustunda mən və digər çağırışçılar Çelyabinsk-dəki düşərgələrə göndərildik.²⁵ Bizi ehtiyatda olan alayın təlim eskadriyasına göndərildilər. Bir ay orada qaldıq. Bizə radio operatoru olmağı öyrədirdilər.

Mühafizəçilərin minaatan diviziyasında Kazan ətrafına göndərildilər.²⁶ Mən sırayı idim və müharibənin sonuna qədər sırayı qaldım. Biz sahə telefonçuları idik və tarlalarda kabel çəkdik. Telefonla gecə-gündüz növbətçiydik. 24 saat telefonun arxasında qalmalı idik.

Əgər kabel hardasa qopmuşdusa, biz onun qopduğu yerə sürünməli və oynaqların uclarının qırıldığı yerə getməli idik. Kabel bizim üçün qiymətli idi, həmişə tükənirdik. Odur ki, heyət başqa yerə köçəndə biz kabelə sarılaraq onu özümüzə apardıq.

Alayımız Stalinqrada yaxınlığında alman qüvvələrinin darmadağın edilməsində iştirak edib. Şəhərin özü almanlar tərəfindən praktiki olaraq viran edildi. Biz Stalinqraddan 13 kilometr aralıda yerləşdik. Biz Stalinqrada kampaniyasının bütün dövrü üçün orada 7 ay qaldıq. Komandirlər əməliyyat planı hazırlayıb 10 ordu hissəsini gizlicə ora köçürdülər. Hücuma 1942-ci il noyabrın 19-da başladılar. Ordunun operativ sərəncamında bizim kimi bir neçə minaatan alayı var idi.

²⁵ Moskvadan şimal-şərqdə təxminən 1500 km məsafədə Sovet hərbi şəhərciyi .
²⁶ Tataristan Muxtar Respublikasının paytaxtı

Ferdinand Çernoviç 194-cü ildə (İstinad: Centropa)

1943-cü il fevralın 2-də Stalinqrada yaxınlığındakı alman qüvvələri darmadağın edildi. Stalinqrada döyüşündən sonra qvardiya minaatan diviziyasının tərkibində bizim alay yenidən silahlanma və komplektləşmə üçün Moskvaya göndərildi. Alayımız doldu və yaxşı silahlandı. Bizi Kurska göndərildilər. Diviziyadan çıxarılaraq ayrıca alay kimi döyüşlərə getdi. Ordumuz Kursk əməliyyatına hazırlaşdı.

Biz ora 1943-cü ilin mart ayının sonunda çatdıq. 1943-cü il iyulun 5-də kütləvi döyüşlər başladı. Yəqin bilirdik ki, qarşıda bizi şiddətli döyüş gözləyir. Siyasi dərslər zamanı bizə qarşıdan gələn əməliyyat, onun vəzifələri haqqında danışılırdı. Digər cəbhə xəttlərindəki vəziyyətdən xəbərdar idik. Bu, Stalinqrada döyüşündən də şiddətli idi, lakin uzun sürmədi. Kursk döyüşündən sonra “Hərbi xidmətlərə görə” medalı ilə təltif olundum. 1943-cü ilin payızında almışam. Sərəncamda yazılıb ki, mən nizam-intizam və şücaət nümayiş etdirmişəm.

Kurskdan sonra mən telefon operatoru deyildim, radio operatoru idim. Əmrlə əlaqə quruldu. Batareya komandiri diviziya komandiri ilə, diviziya komandiri alay komandiri ilə əlaqə saxlayırdı və s. Mən düşməni müşahidə edən və atəşi tənzimləyən artilleriya instrumental kəşfiyyatına xidmət edirdim.

²⁷ Şifrə icra üçün alqoritmdir şifrələmə və ya orduda şifrənin açılması.
²⁸ Dəqiq partlayış birbaşa partlayışdır

Bütün bu məlumatlar radio operatorları vasitəsilə şifrə ilə ötürülürdü. ²⁷Şifrəni bilmirdik. Biz qərbə - Belorusiyaya köçdük. Bryansk rayonundakı Novozıbkov şəhərini azad etdik və Qomeldə dayandıq. Biz mövqe tutmaq üçün mübarizə apardıq. Döyüşlər yox idi. Yalnız 1944-cü ilin iyununda biz bütün Belorusiyanı azad etdik. Qərbi Belorusiyadan Polşaya yola düşdük.

Mənim cəbhə təcrübəm Polşanın Belostok şəhərində başa çatdı. Mən və həmkarlarım, radio operatorları ilə müşahidə məntəqəsinə gedirdik və mən də öz yerimə ayaq basdım. Bir pin-point partlayışından əziyyət çəkən tək mən idim. ²⁸Yoldaşlarım məni götürdülər. Kimsə məşını gətirdi, məni həkim batalyonuna apardı. 40 dəqiqədən sonra əməliyyat masasında oldum. Ayağım amputasiya olundu. Bir-iki gün tibb batalyonunda qaldım və Gürcüstanın Tbilisi şəhərindəki hərbi hospitala aparıldım.

Belostokdan Tbilisiyə çatmaq 13 gün çəkdi. 6 ay xəstəxanada qaldım. Mənə müvəqqəti süni əza verildilər və ona süni üzvlə yeriməyi öyrətdilər. 1945-ci il fevralın sonunda xəstəxanadan çıxdım və 1945-ci il martın 1-də yenidən Moskvaya qayıtdım.

Larisa Şıxman

→ centropa.org/en/biography/larisa-shyhman

Larisa 1925-ci ildə Kiyevdə, böyük yəhudi ailəsində anadan olub və 1932-33-cü illərin açlığı ilə bağlı qeyri-müəyyən xatirələrə malikdir. Müharibə başlayanda o, ailəsi ilə Konstantinovada qalmağa göndərildi, sonra təhlükəsizliyi qorumaq üçün ətrafa köçdü və Aktyubinskə radio operatoru kimi təhsil aldı. Onun üçün çətin dövr idi, lakin sonda Bakıda xidmət edəndən sonra yenidən Kiyevə köçürüldü. Kasıb və xəstə bir ailə ilə Larisa oxumağa qayıda bilmədi, lakin əri Mişa ilə tanış oldu və iki oğlu oldu. Yaşlıların təhsilində mütləq ayrı-seçkilik yaşadı, lakin bu onu çəkəndirmədi. Mişa Çernobılda köməyə göndərilən fəhlələrdən biri idi, radiasiyaya məruz qalmış və sonra dəri melanomasından vəfat etmişdir. Kiçik oğlu həyat yoldaşı ilə birlikdə İsrailə mühacirət etdi, lakin Larisa bütün həyatı boyu Kiyevdə qaldı.

“ Bu mənəm, Larisa Şıxman (qızlıq soyadı Traxtenberq), ərim Mişa Şıxmanla tətildə. Bu şəkil 1980-ci ildə Suxumidə (Gürcüstan) çəkilib.

1945-ci ildə Juliany hava limanında radio operatoru işləməyə getdim. Mişanı “Geophyspribor”da çox qiymətləndirirdilər, o, uzun müddət orada çalışıb. O, əvvəlcə təlim instrukturu idi, fərqli bir şey idi və mən heç bir detali bilmirəm. Sonra dizayn bürosu şöbəsinə transfer oldu. Mişa yaxşı qazandı və ixtiralarını həyata keçirmək üçün əhəmiyyətli mükafatlar aldı.

Onlara görə hətta gümüş medala layiq görülüb. O, doğrama ustası, sonra isə elektron avadanlıqlar üzrə mütəxəssis idi, alətlər düzəldirdi.

Yoldaşımın iş yoldaşları da ona yaxşı münasibət bəsləyirdilər və mənə o, milli mənsubiyyətinə görə heç bir təzyiqlə üzləşməyib. İki ayağını yerə basa biləndə, işi buraxıb evdə qalmamı istədi və dedi: “Əgər işə qayıtmaq istəyirsənsə, sənə işdə kömək edəərəm”. Amma anası mənə dedi ki, işini davam etdir, əks halda ömrümün sonuna qədər önlük və başmaq geyinəcəyəm. Mən də işdə qalmaq istəyirdim.

Kollektivi bəyəndim, oradan həzz aldım, həmkarlarım da məni bəyənib hörmət etdilər. Beləliklə, 1961-ci il martın 17-də ikinci oğlum Gennadi dünyaya gələndən sonra hava limanında işə qayıtdım. Təqaüdə çıxana qədər də orada işlədim.

26 aprel 1986-cı ildə Çernobılda partlayış baş verdi. Baxmayaraq ki, bu partlayışla bağlı insanlara məlumat verməsələr də, yoldaşım izotoplarla işləyirdi və xüsusi aparatları var idi. Əvvəlcə Kiyevdə aydın idi,

amma sonra mən bu sırada dayananda radiasiya bizim istiqamətə doğru hərəkət etdi. Ərim tezliklə Çernobıla getdi. Oraya adam göndərdilər, amma o, öz istəyi ilə getdi. O bildirib ki, bu bölmə partlayanda yaşlı insanlar ora getməli olublar. Onlar öz həyatlarını yaşayıblar və gənclər uzaq dursunlar. O, aprelin 30-da oraya getdi. Mən Moskvada idim və bundan xəbərim yox idi. Mişa radiasiya ölçmək üçün cihazları ilə oraya getdi. Mədənçilər onu izləyirdilər.

O, onlara hara gedə biləcəklərini, hara qaçmalı və ya addım atmalı olduqlarını öyrətdi... Təbii ki, o, böyük dozaya məruz qalmışdı. Və 1992-ci ildə dəri melanomasından öldü. Ölməzdən əvvəl, hətta nitq orqanları belə işləmirdi... Deməli, mən təkəm...

1991-ci ildə Sovet İttifaqı dağılandıdan sonra həyatım demək olar ki, dəyişmədi, mən artıq təqaüdə idim. Oxuyuram, televizora baxıram. Mənim çoxlu dostlarım var və biz tez-tez bir araya gəlirik, bir növ “30 yaşdan yuxarı olanlar üçün klub”. Çox gülürük, mənə yaxşı hörmət edirlər. Yəhudi və digər bayramları qeyd edirik. Onlarla yaxşı yola gedirəm. Mən heç bir milliyyətə əhəmiyyət vermərəm. Kiçik təqaüdüm var, amma idarə edə bilərəm. Çox çölə çıxmıram. Onlar mənə kömək etmək üçün Hesəddən gəlirlər. Mən optimistəm və başqa cür necə ola bilər? Həyat qısadır!

Larisa Shyhman əri Misha Şıyman ilə 1980-ci ildə (İstinad: Centropa)

Daniel Bertram

→ centropa.org/en/biography/daniel-bertram

Daniel Bertram 1920-ci ildə Krakovda anadan olub. Müharibə başlayanda Daniel Lvova qaçdı. O, ruslar tərəfindən tutuldu və²⁹ Gürcüstandakı düşərgəyə göndərilməmişdən əvvəl bir neçə qulaqlara göndərildi. Daniel 1941-ci ilin sentyabrında bu düşərgədən azad edildi, lakin müharibənin sonuna qədər Gürcüstanda qaldı. Daha sonra Krakova qayıtdı və orada ailəsinin əksəriyyətinin Holokostda öldürüldüyünü öyrəndi. İlk təsadüfi işlərdən sonra Daniel 1985-ci ildə təqaüdə çıxana qədər davamlı olaraq mühasib kimi çalışdı. O, Renata Zisman ilə evləndi və bütün həyatı boyu yəhudi bayramlarını qeyd etməyə və Tempel sinaqoquna getməyə davam etdi.

“NKVD-dən iki rus əsgəri bizə rəhbərlik edirdi.³⁰ Onların tüfəngləri dolu idi. Bizi kazarmaya apardılar. Biz orada üç həftə, hamamsız qaldıq. Biz çarpayılarda yatdıq. Orada nə qədər qalacağımızı bilmirdik. Mən yatanda Sosnovieçdən olan oğlan saatımı oğurladı. Mən onu geri aldım, amma evdə neçə dəfə məndən oğurluq etdiyini bilmirəm. Cüzdanımdan pul oğurlaya bilirdi, çünki mən heç vaxt pula baxmıram. Mən güvənirdim; Heç vaxt düşünmədim ki, kimsə məni soyacaq. Sonra başqa qrupla getdiyi üçün sağollaşdı. Üç həftədən sonra bizi bu yük maşını ilə Lvov stansiyasına apardılar. Hara getdiyimizi bilmirdik. Bizi mal-qara maşınlarına yüklədilər. Palliasslı çarpayılar və barmaqlıqlı kiçik bir pəncərə var idi. İstilik dəhşətli idi, lakin hər gün daha da soyudu, bu da şimala getməyimiz demək idi. Gündə bir dəfə bizə yemək verirdilər. Dörd nəfər arasında bölüşmək üçün bizə bu cür yumru çörək verdilər. Sonra içimizdən bəziləri alt paltarında nahar vaxtı çıxıb əriştə ilə qazan götürdülər. Onlar təmiz havada olmaqdan məmnun idilər. Orda lapşa deyirdilər, əriştə.

Altı gün yol getdik və birbaşa Ribinskə çatdıq. Oradan çıxdıq və bizə paltar dəsti, düşərgə paltarı, tünd göy, öz kəmərimiz və tünd göy rəngli zirvəli papaq verdilər. Bizə şam yeməyi verdilər, sonra saçlarımızı qırmaq üçün bərbərə apardılar. Amma mən bərbərdə olanda

Daniel Bertram 1954-cü ildə (İstinad: Centropa)

digərləri general Rapaportun çıxış etdiyi yerə getdilər. O, işləmək öhdəliyimizdən və nizam-intizamdan danışdı. Cümə günü idi. Bizi gəmiyə doldurdular. Biz Şeksna ilə yuxarı qalxdıq. Şeksna Volqaya axır. Gəmidə aramızda bir neçə dindar yəhudi var idi. Onlar minyan istədilər, ona görə də məni seçdilər.

Onlar bizim düşərgəyə getməyimizdən qətiyyənlərə deyildilər; sadəcə dua edirdilər. Sonra bizi Turgenevo adlanan düşərgəyə buraxdılar.

Turgenevoda minyan yaratmağa çalışanlar da var idi. Məni minyana mindirdilər və mənə bir dua kitabı verdilər, çünki mənim kitabım yox idi. Axtarışda dua kitabımı əlimdən aldılar; on axtarış oldu, görürsən.

İbadət kitabımı və tefilinimi götürdülər. Amma tefillin batumumu qoyub getdilər, bu tefillin üçün çantadır,

bu günə kimi də var. Və sonra, Yom Kippur idi³¹, bu bir funksional rus mənim tefilinimi tapdı.³² Və onu əlimdən qopardı, dua kitabımı əlimdən aldı. Yom Kippurda dua etməyə belə imkanımız olmadı. ‘Sənin ibadət etməyin qadağandır!’ Ancaq bir qoca tallit saxlaya bildi. Buna görə də dua etdi, üst çarpayının üstündəki paletinə qoydu. Sonradan Gürcüstanda, o vaxt isə düşərgələrdə olduğum dostum tefilini dizinin altında gizlətdiyi üçün saxlamışdı. Mən bir neçə ay Turgenevoda oldum. 1940-cı il iyulun 20-də bizi ora göndərdilər.

Bu nəhəng layihə var idi:³³ su elektrik stansiyası tikən çoxlu ruslar var idi. Biz daim Volqanın yanında şlüz qapısını gücləndirirdik. Və sonra bir gün, bir gecə, 4 sentyabr 1941-ci ildə Sikorski amnistiyasından xəbər tutduq. Onda bizim Majskidən xəbərimiz yox idi.³⁴ Ertəsi gün bizi əlifba sırası ilə qeydiyyat komitəsinə çağırıdılar. Və məndən hara getmək istədiyimi soruşdular. Mən Kokandaya yoxsa Özbəkistanın Daşkənd çəhərinə getmək istəyirəm? Mən Həştərxana getmək istəyirdim, çünki orada rus sənayesi var idi. Amma Krakovdan olan bir dostum mənə dedi ki, krakovlular Gürcüstana gedirlər, mən də ora getməliyəm.

Beləliklə, mən Gürcüstana getdim: düşərgəyə deyil, azad olmaq üçün istənilən yerə. Qərbə getməkdən söhbət belə getmirdi, yalnız o vaxt Sovet İttifaqı var idi. Və hər kəs istədiyi yerə gedə bilərdi, sərhəddən ən azı 100 kilometr məsafədə, yəni cəbhədən olmalı idi və bizim mərkəzi şəhərlərə getməyə icazəmiz yox idi.

Onlar böyük insan axını istəmirdilər. Onlar Kutaisi (indiki Gürcüstan) təklif etdilər, mən də bunu seçdim. Beləliklə, biz Gürcüstana getdik, Tbilisiyə gəldik. Müharibədən əvvəl Tiflis, sonra isə Tiflis adlanırdı.

Oraya çatdıq və stansiyadan düz ibadət evinə getdik. Əvvəllər ibadət evi adlanırdı. Sinaqoqlar başqa cür tikilir, görürsən, ibadət evi bu kiçik otaqdır, ya da kiminsə evində. Orada kiçik bir otaq var idi.

Orada Kiyevdən qaçan yəhudilər var idi. Və məlum oldu ki, biz ora çatanda Roş-Ha-Şanadır.³⁵ Səhər-axşam

ibadət evinə getməli olduq. Axşam həxəm danışanda bilmədim nə deyir. Düşündüm ki, o, Yidiş dilində danışır və buna görə də onu başa düşə bilmədim. Məlum oldu ki, o, gürcü dilində danışır. O, bütün gürcü yəhudilərinə müraciət edirdi ki, düşərgələrdən çıxan hamımıza qayğı göstərsinlər. Bizi nahara dəvət etdilər və ilk gecəni yatmağa icazə verdilər. Nahar etdiyim bu ev sahibini təklifini qəbul etdim və bir gecə orada yatdım.

Orada Gürcüstanda bu gürcü qadın məndən soruşdu: “Doğrudurmu” – çünki o, qəzetləri oxumuşdu – “həqiqətənmi, yəhudiləri öldürürlər?”. Cavab verdim ki, heç nə bilmirəm. Lakin Lvovdan iki nəfər Gürcüstana gəldi. Biri Zelmanoviç, digəri isə Qutman adlanırdı. Və dedilər ki, gettolarda aclıq hökm sürür. Bizə necə gəldilər, bilmirəm. Amma biz hər şənbə günortadan sonra bir ibadət evinə gedirdik. Və bu Kiyev yəhudilərindən biri “droşe” verdi. Aşkenazi dilində “draşa”, Sefarad dilində “Droşe”, “nitq” deməkdir. Və o, Tövrət haqqında bu nitqi³⁶ söylədi, müəyyən bir gündə deyilənləri, ‘parşa’ və ya ‘polsyk’ (cənab Bertrama görə müharibədən əvvəl Krakovda paraşah üçün istifadə olunan söz).³⁷ Və elə axırda o, bizə faciədən danışdı ki, o vaxt qarşı tərəfdə insanları öldürürdülər. O, artıq hər şeyi bilirdi; ola bilsin ki, rus və ya gürcü qəzeti oxumuşdu. Ola bilsin ki, gürcü yəhudilərindən öyrənib. Amma biz buna inanmadıq; biz əslində çox diqqət etmədik, çünki bunun kimə təsir etdiyini bilmirdik. Sadəcə qulaq asdıq. Gürcüstanda bir neçə dostum var idi. Bütövlükdə bir az eqoist olsalar da, yaxşı insanlar idilər. Məndə onların fotosəkili var. Eynəkli, Lenin saqqallı ən yaşlısı Podqorzedən idi.³⁸

O, sənətkar idi, əlindən hər şey gəlirdi və özü üçün çox yaxşı işlər görürdü. Mənə söz verdi ki, onun ortağı olacam. Bu Abraham Lamesdorf idi. Arvadı arxada qalmışdı; o, oğlu ilə birlikdə, ehtimal ki, Belzecdə öldü.³⁹ Digər dostumu David Kos Klajman adlandırırdılar. Onun iki adı var idi, niyə bilmirəm; Düşünürəm ki, o, bir növ satıcı idi. O, Bryglədən gəldiyini söylədi. Brygl, mənə, polyak dilində Brzesko olmalıdır. O, bunu heç vaxt polyak dilində demədi, yalnız Brygl dedi. Onun

²⁹ Siyasi və cinayət məbusları üçün Sovet Əmək Düşərgələri
³⁰ Sovet Gizli Xidməti, sonra KQB və indi FSB

³¹ Yom Kippur, İbranca Yom Ha-Kippurim, İngilis Kəffara Günü, çoxu təntənəli _ Tişri ayının 10-cu günü (sentyabr və oktyabr aylarında) qeyd olunan yəhudi dini bayramları Yəhudilər günahlarını bağışlamağa və Allahla barışmağa çalışırlar.
³² Pravoslav yəhudilər hər şəhər ibadətində tefillin taxırlar. Bunlar dəri ibadət qayışlarıdır. Onlara kiçik, bucaqlı kapsullar yapışdırılır. Onların içərisində İncil mətnləri olan perqament parçaları var. Bir kapsul alınma taxılır. Digəri isə dəri qayışla sol qola sarılır ki, ürayın tam qarşısında olsun.
³³ Russkies ruslar üçün alqaldıcı termin
³⁴ Sikorski-Mayski müqaviləsi arasında müqavilə idi Sovet İttifaqı və Daxil olan Polşa 30 iyul 1941-ci ildə London , adı onun iki ən görkəmli imzaçılarından götürülmüşdür: Polşanın baş naziri, Vladislav Sikorski və SSRİ-dəki səfiri Böyük Britaniya , İvan Mayski .
³⁵ Roş-Haşana yəhudilərin yeni ilidir, adətən sentyabr və ya oktyabr aylarında olur
³⁶ Tövrət Musanın 5 kitabını ehtiva edən yəhudi dua kitabıdır
³⁷ Paraşa, Tövrətin oxunmasının həftəlik hissəsidir
³⁸ Podgorze Krakov yaxınlığında bir şəhər idi, indi Krakov rayonudur
³⁹ Yəhudilərin Dizel Qazı və daha sonra Zyklon B siçovulu zəhərinin köməyi ilə öldürüldüyü Polşadakı Alman məhəvmə düşərgəsi.

bizdən gizlətdiyi bir sirri var idi: bir xanım dostu var idi, bütün günü işdən sonra onu öz evində yedizdirirdi.

Onun şənbə günü sinaqoqa gedib-gəlmədiyini izləmədik. Amma bu kiçik bir şəhər idi; o balaca şəhərdə yəhudi olmayanı görmək narahat idi. Xüsusilə ona görə ki, şənbə və bayram günləri haqqında danışdığım dostumla sinaqoqa gedirdim. Sinaqoqda bizim camaatdan başqa heç kim yox idi, yalnız ikimiz var idik.

Biz mütəmadi olaraq gedirdik, amma “liye”yə çıxışı-mız yox idi. ⁴⁰Bizim pulumuz yox idi və sən çox pul ödəməli idin. Və hakam insanları çağırırdı. Ən yüksək təklifi verənə getdi. ‘Assima naty, to...orrasi manaty, sammassi manaty... tiskula mitzvah’. O, gürcü və ivrit dillərində belə deyirdi. “Tiskula mitzvah” “yaxşı bir iş görəcəksən” və ya “əmr” deməkdir. Başlanğıcda dediklərim bu idi. 100 rubl, 200 rubl, 300 rubl.’ Bu cür dəbdəbələri ödəyə bilməzdik.

Biz kənarda oturduq, orada oxumaq üçün təklif verirdilər. Polşadan başqa bütün dünyada belədir. Bizimkilərin başqaları işinə qarışıqları üçün sinaqoqlara getmirdilər. Ondan sinaqoqda olub-olmadığını soruşanda onlardan biri məni çox tənqid etdi, çünki onun gəlməməsinə təəccübləndim. Yaxşı, o, məni çox incitdi.

O, mənim sinaqoqda olduğumu bildi və mənə dedi ki, “sol ayağımdakı ayaqqabı kimi axmağam”. Amma eynəkli yaşlı biri mənə dedi: “Narahat olma, Bertram, Tanrı səni üz üstə buraxmaz”. Bu vəkil Qoldberqdə mənzildə idi və o əlavə etdi: “Əgər Tanrı səni üz üstə buraxmaz belə, insanlar buraxacaq!” Və mən bunu unuda bilmirəm. Orada sinaqoqa çox az adam gedirdi. Sinaqoq lüks idi. Çörək almaq üçün pul qazanmaqla məşğul idilər. Amma sinaqoqa getdiyimiz üçün bu ev sahiblərimiz var idi. Həm də hər şənbə, hər bayram bizi evlərinə dəvət edərtilər. Biz isə gürcü koşer yeməyi yeyərdik; bütün həftə o əti gözlədik, təbii ki, ondan başqa, özəl olaraq yemədim. Nahar üçün yulaflı, lopa qarğıdalı yedik. Və bu bizim naharımız idi. Başqa heç nə yediyimi düşünmürəm. Orada ikinci yeməyi götürmədik. Səhər yeməyinə gəlincə, onlar özlərini yaxşı hiss edirdilər mənse yox, çox pis vəziyyətdə idim. Mən indi şəxsi həyatımızdan danışiram, zavoddan yox.

Elə vaxt olub ki, görürsən, səhər yeməyinə belə pulum yox idi. Bütün bir ay belə keçdi və onlar məni məktəbi bitirəndə atamın mənə hədiyyə etdiyi Tissot saati-mı satmağa inandırdılar. ⁴¹Yaxşı, satdım. 5000 rubl istəyirdim, ancaq 3400 və ya 3500 verdilər. Sonra iki ev yoldaşıma nezin almaq üçün bir az pul verməli oldum ki, satışı təşkil edim.

Mən geyim fabrikində işləyirdim. ‘Şveyna fabrika’ və ya ‘Kiyev Geyim Fabriki’. Rejissorun adı Maçaradze, digərinin adı isə Karikaşvili idi. Bir il orada işləmişəm; sonra İş Batalyonuna ezam olundum. ⁴²Mən altı həftə həmin Əmək Batalyonunda idim; ən ağır şərtlər bunlar idi. Yer üzündə heç bir həbsxanada belə şərait yoxdur. Altı həftə çılpaq yerdə yatdım; daxma deyildi, sadəcə damı olmayan çadır idi. Dam yoxdur, sadəcə budaqlar var. Beləliklə, altı həftə paltarımda, altı həftə yerdə, altı həftə vannasız qaldım və bunun üzərinə: bitlər. Orda nə qədər davam gətirəcəyimi bilmirdim, çünki iş ağır idi və bizə çox az yemək verirdilər. Mən zəiflədim, çətinliklə yeriyyə bildim; qoca adam kimi. 1941-ci il sentyabrın 4-də bizi düşərgədən azad etdikləri vaxtdan demək olar ki, müharibənin sonuna qədər Gürcüstanda qaldım.

Müharibə 9 may 1945-ci ildə başa çatdı və mən 22 aprel 1945-ci ildə Gürcüstanı tərk etdim. Mən getdim, amma o vaxt bizə hələ də getməyə icazə verilmədi! Qonşularım ondan tez getdilər; bunu məndən gizli saxladılar, amma qayıtdılar. NKVD-nin bu funksioneri onları yoxlama zamanı qatarda soruşduğuna görə geri qayıtdı: “Hara gedirsən?” və “Polşaya” dedilər. “Geri qayıt, Polşa yoxdur!” Qayıdıblar, sonra qonşum özü və məni milisdən ailə işləri ilə bağlı səyahət etmək üçün bilet aldı, amma Polşaya yox! Cəmi iki dəmir yolu bileti aldım: birində biz Slavutaya (Ukraynaya), Slavutada isə həmin bileti atıb Kamenets Podolskiyə getməli idik. Biz üç həftə səyahət edirdik, hər gün qatarı dəyişirdik, çünki başqa yol yox idi. Qatara minmək çox çətin idi, konduktor qaçış lövhəsində idi və insanlar hər yerdə idi. Biz bel çantası ilə, o isə portfellə necə minməli idik?

Yaxşı, o qonşum hiyləgər idi, eynəkli, saqqallı. “Yoldaş, ser!” – dedi və sui-qəsdlə gözlərini zillədi.

Beləliklə, dirijor bir az pul alacağına görə həyəcanlandı. O, bizi vaqona buraxanda ona heç nə vermədi. Və hər bir dirijorla eyni şeyi edərdi. Tiflisdə pul kisəsi oğurlandı. İçində 90 rubl, məktəb vəsiqəm, düşərgədən ezamiyyət vəərəqələrim və valideynlərimdən üç-dörd və ya daha çox məktub, açıqcalar var idi. Oğurluq barədə xəbər verdiyim milis məntəqəsində isə şahidimi və məni kameraya saldılar: bütün gecə, gənc gürcü cinayətkarları ilə.

Və axırda növbətçi ağzını açıb rəislər bir siyahı ilə gəlib hamımızı bayıra buraxdılar. Şahidimi daha tez, səhər saat 8-də buraxardılar. Amma günortaya qədər məni saxlamışdılar.

Mən boşaldıqdan sonra əmanətdən əşyalarımı götürdüm. Mənə başa saldılar ki, pulum olmasa, biletsiz getməliyəm. Çöldə saqqallı oğlan Lamesdorf və digər gələcək tərəfdaşım məni gözləyirdilər. Və davam etdik.

Bu, Gürcüstandan gətirdiyim yeganə şəkildir. Bu, mənim (yuxarı cərgədə soldan birinci), Abraham Lamesdorf, David Kos Kljman və adını xatırlamadığım bir adamın şəkildir. Şəkil 30 avqust 1942-ci ildə Kutaisidə çəkilib. Gürcüstanda bir neçə dostum var idi. Bütövlükdə bir az eqoist olsalar da, yaxşı insanlar idilər. Eynəkli, Lenin saqqallı ən yaşlısı Podqorzedən idi. O, sənətkar idi, əlini hər şeyə çevirə bilirdi və özü üçün çox yaxşı işlər görürdü. Mənə söz verdi ki, onun ortağı olacam. Bu Abraham Lamesdorf idi. Arvadı arxada qalmışdı; o, oğlu ilə birlikdə, ehtimal ki, Belzecedə öldü. Digər dostumu David Kos Klajman adlandırırdılar. Onun iki adı var idi, niyə bilmirəm; Düşünürəm ki, o, bir növ satıcı idi. O, Brygləndən gəldiyini söylədi. Brygl, mənəcə, polyak dilində Brzesko olmalıdır. O, bunu heç vaxt polyak dilində demədi, yalnız Brygl dedi. Onun bizdən bir sirri var idi: bir xanım dostu var idi, onu yedizdirirdi, bütün

Daniel Bertram, Abraham Lamesdorf, Dawid Kos Klajman və naməlum adam (İstinad: [Centropa](#))

günü, işdən sonra, təbii ki, onun yerində idi. Onun şənbə günü sinaqoqa gedib-gəlmədiyini izləmədik. Amma bu kiçik bir şəhər idi; o balaca şəhərdə yəhudi olmayanı görmək narahat idi. Xüsusilə ona görə ki, şənbə və bayram günləri haqqında danışdığım dostumla sinaqoqa gedirdim.

⁴⁰ Müharibədən əvvəlki Krakovda ‘aliyah’ üçün istifadə olunan söz - Tövrəti oxumaq üçün bimahein yuxarı qalxması
⁴¹ Tissot saat markasıdır
⁴² İşçi düşərgəsindən olan bir qrup məhbus daha ağır şəraitdə işləyirdi

Meyer Tulçinski

→ centropa.org/biography/meyer-tulchinskiy

Meyer 1924-cü ildə Kiyevdə anadan olub, valideynləri yəhudi dilində danışan, lakin yəhudi adət-ənənələrinə riayət etməyən. Meyer 1933-cü ilin aclığını və çörək növbələrini xatırlayır, lakin bu, Kiyevdə onlar üçün kənddəki qədər pis deyildi. Əvvəlcə hər hansı antisemit ayrı-seçkilikdən xəbərsiz olan 1939-cu ildə yəhudi məktəblərinin bağlanması ilə vəziyyət dəyişdi. Müharibə başlayanda ailə aclıqdan ölən Özbəkistana, oradan da Tiflisə, orduya çağırılaraq cəbhəyə göndərilir. 1945-ci ildə Macarıstanda yaralanaraq təxris olunaraq Kiyevə qayıdıb və orada kollecə daxil olub. 1966-cı ildə tibb bacısı olan həyat yoldaşı ilə ailə həyatı qurub, bir qızı var.

“ Roza Kiyevdə gürcü və sovet partiya və dövlət xadimi Lavrentiy Kartvelişvili ilə tanış olub və onunla evlənib.

Uzun illər Kiyevdə işləyib. 1910-1916-cı illərdə Kommersiya İnstitutunda oxuduğu müddətdə gizli partiya fəaliyyətində iştirak etmişdir.

1917-ci ildə Bolşeviklər Partiyasının Kiyev Komitəsinin üzvü, 1918-ci ildə isə gizli bolşevik təşkilatının liderlərindən biri, ÜmumUkrayna Müvəqqəti Komitəsinin üzvü olmuşdur. 1921-1924-cü illərdə Ukrayna Bolşevik Partiyasının Kiyev quberniya komitəsinin birinci katibi olub.

Moskvadakı institut. Hazırda Tbilisidə yaşayır. Texnika elmləri doktoru, professor elmi dərəcəsinə alıb. Tbilisidə Politehnik İnstitutunda müəllim idi. İndi təqaüdə çıxıb. O, Dodoli adlı gürcü qadınla evlənib. Onun çətin həyatı var idi. 1930-cu illərdə onun atası Gürcüstanda təhsil nazirinin müavini olub. 1938-ci ildə həbs edilib. O, inqilab əleyhinə fəaliyyətdə şübhəli bilinir. Anası bir müddət əvvəl ölmüşdü, ona görə də Dodoli 14 yaşında olarkən valideynlərini itirmişdi. Atasını həbs edəndən sonra polislər onu mənzildən çıxarıb, qapını bağlayaraq “Sən də, qız, get!” dedilər. Dodoli uzaq qohumlarına sığınmağa məcbur oldu. Onlar “xalq düşməninin” qızına sığınacaq verməkdən çox narahat idilər. Dodo-linin güclü iradəsi var idi və bu, ona bütün çətinliklərlə mübarizə aparmağa kömək edirdi. Orta məktəbi Tbilisidə bitirmiş və Tbilisidə Konservatoriyanın Vokal şöbəsinə daxil olmuşdur. Sonralar bu Konservatoriya-da müəllim oldu. O, sovet rejiminə şiddətlə nifrət edirdi. 1950-ci illərdə atası ölümündən sonra reabilita-

siya edildikdə, o, 1938-ci ildə müsadirə edilmiş bütün əmlaklarının geri qaytarılması üçün bütün səylərini göstərdi.⁴³

Anamın bacısı Faniya Oktyabr inqilabından 5-6 il sonra Taraşçadan Tiflisə köçüb və orada qalıb. Onu Tiflisə nə gətirdiyini bilmirəm. O, Kalnitskiy adlı polşalı kişi ilə evlənib. O, suvarma mühəndisi idi. Faniya 1937-ci ildə həbs edilmiş və Tbilisidə tez-tez qohumlarını ziyarət edən “xalq düşməni” Rozanın əri ilə əlaqə saxladığına görə 5 il həbs cəzasına məhkum edilmişdir. Bundan əlavə, o, qadağan olunmuş sovet yazıçılarının kitablarını kitabxanaya qaytarmamaqda ittiham olunurdu. Onun qohumlarına yazıb, nə iş gördüyünü bildirmək hüququ var idi. Fania 1939-cu ilə qədər Perm bölgəsindəki düşərgədə olub.

Sənaye Akademiyasında oxuyan Roza səlahiyyətliyərin yanına gedib “Onu niyə həbs etdin? Belə olan halda, siz də məni “xalq düşməni” ilə əlaqələrimə görə həbs etməlisiniz.

Nə qədər qərribə səslənsə də, onlar Faniyanı azad edib reabilitasiya etdilər və hətta onun Kommunist Partiyasına daxil olmasını təklif etdilər, lakin Faniya bundan imtina etdi. Bir müddət sonra o, Tbilisidə rus məktəbinə direktor təyin edildi.

Mən cəbhədən Tiflisə qayıtdıqdan sonra Faniya ilə Tiflisdə onun keçmiş tələbələrinə baş çəkdik və onların ona necə hörmət etdiklərinin şahidi oldum. O, 1966-cı ildə vəfat edib.

Onun iki övladı var idi. Oğlu Aleksey texnika elmləri

namizədi oldu. O, yetkin olanda Moskvada məskunlaşmış. Qızı Medeya gürcü kişiylə ələ gedib və sonradan boşanıb. O, hazırda Tbilisidə yaşayır.

Riva Franko teatrının yaxınlığında kiçik bir otaqda yaşayırdı və çox kasıb idi. O, 20 ildən çox Kiyevdə yaşayıb. Yadımdadır ki, pasport üçün şəklini çəkdirmək üçün paltarı yox idi, ona görə də teatrdakı soyunub-geyinmə otağından bluzka götürmüşdü. Riva düz və dürrüst qadın idi. O, ukraynalı bir kişi ilə yaşayırdı; nikahlarını qeydə almadılar. Onların uşaqları yox idi. Müharibə zamanı o, Tbilisidə təxliyədə olub. Orada da işini dəyişməyə davam edirdi. Müharibə illərində Tiflis yaxınlığındakı əmək cəzaçəkmə müəssisəsində tərbiyəçi işləyib. Müharibədən sonra Tiflisdə dəmiryol vağzalının hökumət otağında resepsn işləyirdi. Bu, imtiyazlı bir mövqe idi: bu otağa yalnız deputatlar və yüksək vəzifəli şəxslər buraxılırdı. Riva bir neçə dəfə Kiyevdə olub. Onun səfərlərinin birində onunla birlikdə teatra getdim və Rivanın aparıcı aktyorlardan aldığı təriflərə heyran oldum. Onlar onun həmkarlar ittifaqına rəhbərlik fəaliyyətinə heyran qaldılar. Riva çox saf və şəffaf insan idi. 1974-cü ildə Tbilisidə vəfat edib.

Tiflisdə yaşayan Riva yenidən köməyimizə gəldi. Qafqazın bir yerində uşaqlar üçün əmək düşərgəsi və orada fabrik var idi və Riva orada tərbiyəçi kimi işə düzəlirdi. O, gənclər üçün düşərgədə işləmək üçün bizə lazımı formaları göndərə bildi. Biz Qafqaza Orta Asiyadan Xəzər dənizindən keçərək səyahət etdik. Pambıq tarlasında işləyəndən sonra atamın ürəyi zəif idi. O, Orta Asiyada Ursakiyevskoye stansiyasında yolda dünyasını dəyişib. Onu orada sakitcə dəfn etdilər. Tbilisiyə çatdıq və bir neçə ay oxuduğum Rabitə Texnikumuna daxil oldum. Yataqxanada yaşayırdım, anam isə otaq kirayələyirdi. 1942-ci ildə almanlar Zaqafqaziyaya yaxınlaşdılar və Tiflisdə tam səfərbərlik elan edildi. 300 min yeniyetmə cəbhəyə getdi, mən də onların arasında idim. Onların hər üçdə biri həlak oldu.

Meyer Tulçinski 1945-ci ildə (İstinad: Centropa)

Anam Tiflisdəki donanma xəstəxanasında tibb bacısı kimi işə düzəldi. Gürcülər anamla çox yaxşı davranırdılar. Mən cəbhəyə gedən kimi o, cəbhəçi ailəsinin üzvü kimi hərbi idarədə qeydiyyatda idi və müharibənin sonuna qədər yaşadığı mənzilə köçdü. Bu hospital cənub cəbhəsinin yaralı əsgərlərinə müalicə verirdi. Mən 3-cü Ukrayna cəbhəsində idim. Anam məni həmişə xəstəxanaya gətirilən yaralı əsgərlər arasında axtarırdı. Mən ona yazdım, amma indi düşünürəm ki, ona daha çox məktub yaza bilərdim.

Tiflisə getdik, amma orada özümü evdəki kimi hiss etmədim. Kiyevə getməyə qərar verdik. Bizi heç kim gözləmədi. Yerimiz dağılmışdı, yaşamağa yerimiz yox idi. Əsgərliyə səfərbər olduğum müddətdə pasportumu saxlamağım yaxşı hal idi. Hərbi idarədə həyəcanlı bir an idi.

43 Həbslər və edamlar Böyük Terror zamanı və 1932-1939, 1953-1956-cı illərdən əvvəl Stalinin dövründə olub. Stalinsizləşdirmə və siyasi məhbusların reabilitasiyası.

Nəşr haqda

Resursun naşiri:

Centropa – 20-ci əsrdə Yəhudi Tarixi Mərkəzi müəssisəsi.
c/o WeWork
Axel-Springer-Platz 3
20355 Hamburg / Almaniya

Təmsilçi:

Maximilian von Schoeler, İdarə heyəti üzvü

Qeydiyyat:

Alman qeydiyyat Assosiyasında qeyd alınıb
Qeydiyyat nömrəsi: VR 23236
Səlahiyyətli yurisdiksiya: Hamburq Ərazi Məhkəməsi

Əlaqə:

Telefon: +49 (0) 163 8436350
E-mail: hamburg@centropa.org
Veb sahifəsi: www.centropa.org

Müəlliflər:

Yuliya Oreşina, Alexander Schneidmesser

Redaktorlar:

Johanna Blender, Teona Dalakishvili, Gulnara Ismailova, Maximilian von Şoeler

Dizayn və tərtibatçı:

Aleksandr von Friden – LaikaLaika.de

“Qafqazda yəhudi
tarixini xatırlayarkən”
layihəsi (ÖPR-411)
aşağıdakı təşkilatlar
ilə əməkdaşlıqda
həyata keçirilib:

Və dəstəklənib:

Sizin qeydləriniz

Səssiz filmdə bay rolunda İosif Lazareviç Raitisx "Allahın adı ilə", Bakı 1926 (İstinad: Centropa)